

circa 8 km.

Wandelroute kunst & cultuur

Arnhem-Centrum - deel 2

'In en rondom publieke gebouwen'

KUNST
IN DE
PUBLIEKE RUIMTE
ARNHEM

ROZET
ontmoet
ontdek
ontwikkel

GEMEENTE
Arnhem

Kunst en cultuurroute Arnhem Centrum

Arnhem Centrum - Deel 2

De gemeente Arnhem is opgedeeld in 24 wijken die ieder een eigen identiteit hebben. Binnen deze 24 wijken zijn veel oude wijken, zoals bijv. Klarendal, het Spijkerviertel of de Burgemeesterswijk. Maar natuurlijk ook nieuwe(re) wijken, zoals bijv. De Laar, Presikhaaf en Rijkerswoerd. De nieuwste wijk is Schuytgraaf en dat is meteen qua inwonertal ook de grootste wijk. De eerste woningen in Schuytgraaf werden rond 2002/2003 opgeleverd en inmiddels heeft de wijk ruim 16.000 inwoners. Daarnaast zijn er binnen de gemeente Arnhem twee wijken die een bijzondere status hebben. Het gaat dan om het dorp Elden, dat voorheen bij Elst hoorde en in 1966 door Arnhem werd geannexeerd. En Schaarsbergen, dat altijd bij Arnhem heeft gehoord, maar dat feitelijk een (ontginnings)dorp is binnen de gemeentegrenzen van Arnhem. Zowel in Elden als in Schaarsbergen zie je bij binnenkomst van de wijk dan ook een plaatsnaambord met de tekst 'Elden gem. Arnhem' resp. 'Schaarsbergen gem. Arnhem'.

Wat velen zich niet realiseren, is dat het centrum van Arnhem ook een wijk van Arnhem is, genaamd (hoe kan het ook anders) Arnhem-Centrum. Het grote verschil met alle andere Arnhemse wijken is dat Arnhem-Centrum aan de basis staat van de ontwikkeling van de stad. Een stad die al in 1233 stadsrechten heeft gekregen (zie ook routenummer 32 van boekje deel 1) en die vooral de laatste paar eeuwen langzaam uit haar voegen barstte. Met name in de tweede helft van de 19e eeuw zocht de stad uitbreiding buiten de stadsmuren met als gevolg dat er vanaf toen stadswijken ontstonden.

Het voorliggende kunst- en cultuurrouteboekje gaat specifiek over de wijk Arnhem-Centrum. En gezien de ouderdom van de stad, die natuurlijk heel specifiek geldt voor het centrum, is er het nodige aan cultuur, maar ook aan kunst te bewonderen in deze wijk. Dan gaat het om opvallende historische gebouwen, de vele rijks- en gemeentelijke monumenten en de vele kunstuitingen in de publieke ruimte die er te vinden zijn.

Maar voordat we hier wat verder op inzoomen eerst een paar feitjes over de wijk Arnhem-Centrum.

In de wijk Arnhem-Centrum wonen circa 7.500 personen, terwijl dat aantal in 2015 nog circa 5.000 bedroeg. In totaal zijn er rond de 4.750 verblijfsoBJECTEN met een woonfunctie en, kijkend naar de panden in Arnhem-Centrum, dan dateert bijna 50% daarvan van vóór 1900 en ruim 30% is gebouwd tussen 1900 en 1970.

Qua oppervlakte is de wijk Arnhem-Centrum naar Arnhemse maatstaven een middenmoter. De wijk is ongeveer 127 ha groot en is opgedeeld in zes buurten, waarvan de naamgeving voor zich spreekt: Markt, Weverstraat, Rijnstraat, Janssingel, Stationsplein en Utrechtsestraat. Die buurten betreffen dan het gebied rondom deze straten.

Zoals gezegd is er het nodige te vinden en bewonderen in de wijk Arnhem-Centrum. Inmiddels is er voor elke Arnhemse wijk één kunst- en cultuurboekje gemaakt, zie het colofon, maar in de wijk Arnhem-Centrum gaat het om zoveel objecten dat dit niet past in één kunst- en cultuurrouteboekje. Om die reden is er dan ook voor gekozen om drie verschillende boekjes te maken. Deze boekjes hebben ieder een andere invalshoek:

- Kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum, deel 1. Met als ondertitel 'Gemeente Arnhem als verzamelaar'. In dit boekje zijn de kunst- en culturoBJECTEN opgenomen die in de publieke ruimte staan en waarvan Gemeente Arnhem de eigenaar is of die in beheer zijn van Gemeente Arnhem. Gemeente Arnhem heeft ook een eigen site waar veruit de meeste van deze objecten te vinden zijn, zie

<https://www.buitenkunstarnhem.nl/>. In totaal staan er circa 350 objecten op deze site, circa 80 hiervan bevinden zich in Arnhem-Centrum en zijn in het voorliggende boekje opgenomen. Los daarvan zijn in dit deel ook veel objecten opgenomen die zich in het Stadhuis en Duivels huis bevinden, van deze objecten is Gemeente Arnhem immers ook de eigenaar. Uiteindelijk zijn er 125 objecten in dit deel 1 opgenomen.

• **Kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum, deel 2. Met als ondertitel 'In en rondom publieke gebouwen'.** In dit boekje zijn 135 objecten opgenomen die zich in en/of rondom publieke gebouwen bevinden. Zoals bijv. het Huis der Provincie Gelderland, de Sint Walburgiskerk, de Grote of Eusebiuskerk, ArtEZ, Rozet en het Paleis van Justitie. Controleer voor de zekerheid wel even of het betreffende gebouw geopend is. Tijdens Open Monumentendagen of tijdens de Dag van de Arnhemse Geschiedenis zijn dit soort gebouwen sowieso vaak toegankelijk. In dit deel is ook de gratis toegankelijke museumtuin van Museum Arnhem opgenomen, hoewel die museumtuin feitelijk eigendom is van Gemeente Arnhem.

• Kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum, deel 3. Met als ondertitel 'De binnenstad als gratis openluchtmuseum'. In dit boekje worden circa 130 objecten opgenomen die her en der in Arnhem-Centrum te vinden zijn en niet in de

boekjes deel 1 en deel 2 zijn genoemd. Het gaat dan om objecten behorend bij een winkel- of bedrijfspand of in particulier eigendom. Maar het gaat ook om gebouwen of gevelelementen waarbij je je niet realiseert dat deze iets vertellen over de oude of nieuwe geschiedenis van Arnhem. Al rondwalend in Arnhem-Centrum waan je je in een soort openluchtmuseum waar je ogen te kort komt.

Voor alle drie de routes door Arnhem-Centrum geldt dat ze elk echt door het hele centrum van Arnhem gaan. Het kan dus voorkomen dat je in deel 1 ergens langs komt dat pas in deel 3 nader wordt toegelicht. Of dat je in deel 2 ergens langs komt waarover in deel 1 al toelichting is gegeven. Alle drie de boekjes 'bij elkaar opgeteld' vertellen iets over ongeveer 400 objecten in het gebied en geven je een zeer uitgebreid beeld van de geschiedenis van Arnhem vanaf de 14e eeuw tot heden.

In Arnhem-Centrum bevinden zich ruim honderd rijksmonumenten. Daarvan zijn er ongeveer vijftien uit de 17e eeuw of nog ouder, circa twintig uit de 18e eeuw en bijna vijftig uit de 19e eeuw. De overige rijksmonumenten dateren uit de 20e eeuw. Hier overigens wel de aanvulling dat meerdere panden in de binnenstad van Arnhem een oudere geschiedenis hebben dan het rijksmonumentenregister aangeeft, doordat delen van deze panden nog ouder zijn dan in het register staat aangegeven.

Het merendeel van deze rijksmonumenten wordt in een van de drie routeboekjes specifiek beschreven, ook wordt er een aantal slechts benoemd als de route erlangs komt. Dat de historische binnenstad van Arnhem, feitelijk het grootste deel van Arnhem-Centrum, is aangewezen als gemeentelijk beschermd stadsgezicht heeft alles te maken met die vele rijksmonumenten (en stratenpatronen) die zich, ondanks de verwoestingen in WOII, nog in dit gebied bevinden.

Arnhem was in de 16e eeuw een van de vier hoofdsteden (kwartieren genaamd) van het Hertogdom van Gelre. De andere drie hoofdsteden waren Nijmegen, Roermond en Zutphen. In de gevel van het Duivelshuis in Arnhem, zie ook routenummer 23 van boekje deel 1, vind je deze vier hoofdsteden met een bijbehorende passende spreuk nog terug. Vele jaren later, in 1816, kreeg Arnhem een eigen stadswaapen (zie pag. 143) en in 1817 werd Arnhem de hoofdstad van de provincie Gelderland. Dit betekende o.a. dat er in Arnhem een gebied ontstond, een bestuurscentrum, waarin zich meerdere prominente gebouwen bevonden. Zoals het Stadhuis, het Provinciehuis, het Paleis van Justitie, het Archief en het Kadaster. Tijdens WOII, en dan met name tijdens de Slag om Arnhem, zijn deze gebouwen verwoest. In de wederopbouwperiode, de jaren 50 en 60, zijn op ongeveer dezelfde plek nieuwe bestuursgebouwen gebouwd en werd in feite het bestuurscentrum als gebied in ere hersteld.

Het voorliggende kunst- en cultuurrouteboekje is het tweede deel (van 3) dat gaat over de kunst- en cultuurobjecten die zich in de wijk Arnhem-Centrum bevinden. De ondertitel van dit deel 2 is 'In en rondom publieke gebouwen'. Dit deel geeft een goed beeld van de specifieke kunst- en cultuurobjecten die in de publieke ruimte van Arnhem-Centrum te vinden zijn rondom en in de publieke gebouwen. Deze wandelroute gaat langs de vele kunst- en cultuurobjecten waar je vaak ondoordacht langs loopt als je een publiek gebouw passeert of als je om welke reden dan ook in zo'n publiek gebouw moet zijn.

De variatie aan objecten is zeer groot. Van herinnerings- en herdenkingsmonumenten WOII tot religieus beeldhouwwerk, van gevelplaquettes tot moderne abstracte kunst en van art-deco decoraties tot bijzondere kerkorgels.

Onderweg kom je ook vele verfraaide elektriciteitskastjes tegen. In Arnhem worden deze kastjes sinds 2022 op deze manier verfraaid en zo zijn er in de hele stad al circa 150 elektriciteitskastjes veranderd in kleine pareltjes. Ze zijn te vinden in diverse wijken in Arnhem. In Klarendal zelfs wel 50. Maar het begon allemaal in Arnhem-Centrum, waar de verfraaide elektriciteitskastjes te vinden zijn rondom de 7 Straatjes, het Eusebiuskwartier, het Janskwartier, het Korenkwartier, het Musikkwartier, het Rijnkwartier, het Rozetkwartier en het Stationskwartier.

Op pagina 144 van voorliggend boekje is een compilatie van deze, in kleine kunstwerkjes veranderde, elektriciteitskastjes in de wijk Arnhem-Centrum te vinden.

Aan de randen van het centrum bevinden zich een paar drukke verkeerswegen, zoals de Janssingels en de Weerdjesstraat, die we af en toe moeten oversteken. Dit zijn drukke wegen dus kijk vooral goed uit met het oversteken.

Een groot deel van het centrum van Arnhem is ook voetgangersdomein. Dat betekent dat een groot deel van de route dus niet per fiets kan worden afgelegd.

Gezien de totale afstand van de route, circa 8 km, leent de route zich prima voor een mooie wandeling. Maar weet dat je bij en in de Eusebiuskerk, het Huis der Provincie Gelderland en de publieke tuin van Museum Arnhem wel een uurtje kunt rondlopen. Trek dus niet te weinig tijd uit voor deze wandeling. En nomaals, omdat je ook naar binnen gaat in diverse publieke gebouwen is het raadzaam om vooraf de openingstijden te controleren.

Maar wat bovenal geldt, geniet van deze wandeltocht door het centrum van Arnhem en laat je meevoeren door de geschiedenis van deze mooie bijna 800 jaar oude stad.

De start van wandelroute deel 2 door Arnhem-Centrum is bij de Eusebiuskerk, een van Arnhems iconen van de wederopbouw. Voor de te herbouwen toren was in 1954 onder architecten een prijsvraag uitgeschreven. Vijf inzenders werd gevraagd hun inzending op schaal uit te werken. Uiteindelijk werd er gekozen voor het ontwerp van Theo Verlaan. In 1965 is de kerk aangemerkt als een rijksmonument.

In en aan de Eusebiuskerk is heel veel te zien. Zo zijn er meerdere WOII-herinnerings- en herdenkingsplaquettes, een orgel uit de 18e eeuw, het praalgraf van Karel van Gelre uit de 16e eeuw en een preekstoel uit de 19e eeuw. Verder is er veel beeldhouwwerk uit de jaren 50 ter vervanging van tijdens WOII verloren gegaan beeldhouwwerk. Aan het eind van de wandeling kom je ook weer terug op deze plek.

Voordat we de kerk ingaan via de ingang van de kerktoeren, waar zich ook de Citystore Arnhem bevindt, lopen we eerst een keer 'met de klok mee' rondom de kerk om o.a. te genieten van de vele beeldhouwwerken die op meerdere plekken op de luchtbogen te zien zijn. En om naar bijzondere gevelstenen te kijken. De eerste gevelsteen bevindt zich direct links van de ingang van de kerktoeren.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

De Grote of Eusebiuskerk (1964) is hét icoon van de wederopbouw van Arnhem. De protestantse kerk met een historie vanaf ongeveer 1475 brandde tijdens de Slag om Arnhem in de nacht van 19 op 20 september 1944 volledig uit. Daarna raakte de kerk verder beschadigd bij de bombardementen op de Rijnbrug door de geallieerden op 6 en 7 oktober 1944. De genadeklap valt in januari 1945 bij bombardementen van de Duitsers rond de Rijnbrug. Het stadsbeeld van Arnhem wordt op dat moment gedomineerd door een ruïne met een skelet-achtige toren. In najaar 1945 worden er al plannen gemaakt voor herbouw van de toren en restauratie van de kerk, onder leiding van architect B.T. Boeyinga uit Amsterdam. In 1961 wordt de herstelde kerk, nog zonder toren, door de toenmalige koningin Juliana geopend. In 1964 is de nieuwe toren naar ontwerp van Theo Verlaan ook gereed, hét moment van herstel van Arnhem uit WOII.

Herdenkingssteen Eusebiustoren (1959) werd geplaatst door toenmalig burgemeester Chris Matser op 7 juli 1959. Op de steen staat de tekst "Deze toren door oorlogshandelingen verwoest werd in tijden van wederopbouw en herstel gerestaureerd en vernieuwd". De steen is links in de muur naast de hoofdingang ingemetseld.

We gaan nu de hoek om naar rechts en kijken vanaf een afstand naar de luchtboogbeelden op de luchtbogen boven de Annakapel van de Eusebiuskerk.

We lopen verder en komen dan uit bij de hoofdingang die zich in de noordgevel van de kerk bevindt. Kort daarvoor heb je natuurlijk ook het Joodse oorlogsmonument gezien, dat wordt beschreven in deel 1 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum. Maar wij kijken nu naar de hoofdingang van de kerk. Deze is voorzien van heel bijzondere moderne kerkdeuren. Dezelfde voordeuren bevinden zich overigens ook in de zuidgevel van de kerk.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

3

Luchtboogbeelden (1952-1954) voor de vier luchtbogen van de noordelijke zijbeuk van de Eusebiuskerk. De zesentwintig figuren zijn een ontwerp van Theo van Reijn, het daadwerkelijke beeldhouwwerk werd grotendeels uitgevoerd door Eduard van Kuilenburg. Het thema van alle vier de luchtbogen is de Ark van Noach. Deze wordt zelf een paar keer afgebeeld evenals talloze mens- en dierfiguren. Tijdens de laatste grote renovatie van de Eusebiuskerk zijn al deze beelden in de periode 2014-2020 in verband met de slechte staat vervangen door kopieën van Muschelkalksteen. Hiervan zijn de meeste gemaakt door Koen van Velzen en een paar door Stide Vos.

4

Kerkdeuren (2020), in totaal vier stuks als één geheel van elk viereenhalf meter hoog en anderhalve meter breed. De transparante kerkdeuren bevinden zich in nieuw gemaakte in- en uitgangen van de kerk aan zowel de noord- als zuidzijde en worden omlijst door roodkoperen deurlijsten. Door de constructie ogen de deuren slanker en lichter dan ze zijn en de teksten in de deuren, de geschiedvertelling van de kerk, lijken te zweven. De teksten aan de noordzijde gaan over de geschiedenis van de kerk zelf, de teksten aan de zuidzijde (gereedgekomen in juni 2021) gaan over de geschiedenis van het hertogdom Gelre. Het concept is van architect Robert Nijhuis, ontwerper Ruud-Jan Kokke heeft dit concept uitgewerkt in de vorm van de vier monumentale deuren.

We lopen de hoofdingang voorbij en kijken weer op een afstandje naar boven om de volgende serie luchtboogbeelden te zien.

We draaien nu om de kerk heen naar rechts en kijken weer op een afstandje naar boven om de volgende luchtboogbeelden te zien.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

5

Luchtboogbeelden (1959) op de luchtbogen van het dak van het koor van de Eusebiuskerk. Deze beelden zijn een ontwerp van Eduard van Kuilenburg en zijn het meest expressieve werk van de kunstenaar. De beelden staan niet mooi in het gelid en zijn flink groter dan de beelden die hij eerder naar modellen van Theo van Reijn maakte. In totaal ging het om zes luchtbogen met ieder zeven beelden. Vier luchtbogen verbeelden de thema's Muzikanten, Apostelen, Zeven Deugden en Zeven Zonden. Tijdens de laatste grote renovatie van de Eusebiuskerk zijn deze beelden in de periode 2014-2020 in verband met de slechte staat vervangen door kopieën van Muschelkalksteen die zijn gemaakt door Jelle Steendam, Koen van Velzen en Stide Vos. De beelden van twee luchtbogen (met de thema's Volkeren en Gedrochten) zijn in 2022 vervangen door een geheel nieuw kunstwerk van kunstenaar Arno Coenen (zie routenummer 7).

6

Luchtboogbeelden (1954-1955) zijn door John Grosman gemaakt voor twee van de vier luchtbogen van de zuidelijke zijbeuk van de Eusebiuskerk. Op de ene boog zien we de 'Bazuinengelen', zeven engelen in abstracte stijl die een bazuin dragen. Op de andere boog zien we de 'Wijze Maagden', zeven vrouwen in abstracte stijl waarvan het merendeel een kruik of fles draagt (het symbool voor brandende lampjes die het pad verlichten). Tijdens de laatste grote renovatie van de Eusebiuskerk zijn de 'Bazuinengelen' in de periode 2014-2020 in verband met de slechte staat vervangen door kopieën van Muschelkalksteen gemaakt door Koen van Velzen. In dezelfde periode zijn de 'Wijze Maagden' vervangen door kopieën van Muschelkalksteen die zijn gemaakt door Jelle Steendam, Koen van Velzen en Stide Vos.

Maar aan deze zijde van de kerk is er nog meer te zien ter hoogte van die luchtboogbeelden. Je ziet hier goudglinsterende objecten en een grote lichtgevende cirkel. Een paar van die goudglinsterende objecten staan ook op het straatwerk voor de kerk, maar dan fors uitvergroot.

We lopen weer verder langs de kerk en passeren de ingang aan de zuidzijde van de kerk. Ook hier zien we de bijzondere moderne kerkdeuren zoals eerder beschreven toen we bij de ingang aan de noordzijde stonden. Straks verlaten we de kerk via deze kerkdeuren. Direct voorbij deze deuren kijken we daarna naar een oude zij-ingang van de kerk met daarboven een viertal heiligenbeelden.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

Black Hole Sun (2022), ook wel Ark van Noach 3.0 genoemd, is een modern lichtkunstwerk dat in maart 2022 zichtbaar is geworden nadat de bouwsteigers van de Eusebiuskerk ter plekke waren verwijderd. Het kunstwerk is ter vervanging van in zeer slechte staat verkerende luchtboogbeelden uit de jaren 50 van beeldhouwer Eduard van Kuilenburg. Het nieuwe kunstwerk bestaat uit meerdere uitvergroete microscopische diertjes zoals de spermatozoïde, virusdeeltjes en het (in de wetenschap bekende) mysterieuze beerdier. Boven die beelden is een grote lichtgevende cirkel geplaatst. Deze weerkaatst zijn licht op de messing details op de stenen beelden en geeft het geheel een bijzondere uitstraling. Met zijn kunstwerk onderstreept Arno Coenen het belang van de wetenschap en onderkent hij tegelijk de rol die religie kan spelen in het hoop geven en motiveren van mensen om hun toekomst op een positieve manier vorm te geven.

Heiligenbeelden in de nissen boven het zuidportaal. Het zijn kopieën van de vier originelen uit de 15e eeuw. Van links naar rechts staan Sint-Maarten, Petrus, Christoffel en de diaken Stephanus. Het Petrusbeeld overleefde als enige de oorlog. Het origineel kwam destijds in het Gemeentemuseum Arnhem terecht maar is onvindbaar. De kopie van het Petrusbeeld dat nu in de nis staat, is van Adriaan Bruggeman. De andere drie beelden zijn van Henk Vreeling.

Vlak daarnaast kun je ook heel goed een van de vele waterspuwers zien die aan de diverse dak- en gootranden zijn aangebracht.

Al verder lopend blijven we naar boven kijken en zien dan de laatste reeks luchtboogbeelden van de in totaal vier reeksen. Deze hier bevinden zich boven de Raadskapel.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

9

Vier waterspuwers (1954) waarvan drie nieuwe schijnspuwers aan de zuidgevel van het schip van de Eusebiuskerk en een kopie tegen de gevel van de kapel van de Eusebiuskerk. De waterspuwers zijn gemaakt door Henk Vreeling.

10

Luchtboogbeelden (1954-1955) zijn gemaakt door George van der Wagt voor twee van de vier luchtbogen van de zuidelijke zijbeuk van de Eusebiuskerk. Ze zijn in een hoekige en kubistische stijl uitgevoerd. Op de ene boog zijn zes vrouwenfiguren afgebeeld met een kruik of fles in de hand, de zogenaamde 'Dwaze Maagden'. Op de andere boog staan zeven figuren die ieder een aandoening of gebrek hebben, zoals een doveman met een schelp aan zijn oor, de 'Zaligsprekingen'. Tijdens de laatste grote renovatie van de Eusebiuskerk zijn alle beelden, dus zowel van de 'Dwaze Maagden' als de 'Zaligsprekingen' in de periode 2014-2020 in verband met de slechte staat vervangen door kopieën van Muschelkalksteen gemaakt door Jelle Steendam en Koen van Velzen.

We zijn nu weer aangekomen bij de ingang van de kerk via de kerktoren. Voordat we nu naar binnen gaan, bekijken we nog een paar objecten aan de buitenkant. Ten eerste de gevelsteen direct rechts naast de ingang van de kerktoren.

Boven de twee roodbruine deuren van de ingang is op een heel bijzondere manier een heel bijzondere tekst in de latei uitgehouwen.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

11 →

Herdenkingsplaqueette Eusebiustoren (2019) is geplaatst door ZKH de Prins van Wales op 21 september 2019. De plaatsing was ter ere van vijfenzeventig jaar herdenking van de Slag om Arnhem en was tevens het moment van afronding van de restauratie van de toren tussen 2009 en 2019. De steen is rechts in de muur naast de hoofdingang ingemetseld.

12 →

Chronogram (1994) is aangebracht boven de hoofdingang van de Eusebiuskerk ter herdenking van de Slag om Arnhem vijftig jaar daarvoor in 1944. Het moment in 1994 viel samen met de ingebruikname van de kerk na een restauratie die drie jaar had geduurd. De tekst op de herdenkingssteen luidt “Voor U staat hler eUsebiUs reChtop en fler, Vaak besChoten en zo Lang gekWeLD gerestaUreerD en In praCht hersteLD”. Opvallend aan de tekst van chronogrammist Bernard Grothues is dat sommige letters als hoofdletter zijn geschreven met tevens een andere kleur. Een chronogram is een jaartalvers waarin de letters M, D, C, L, X, U, V, W, I en Y, als Romeinse cijfers gelezen, bij samentelling een bepaald jaartal voorstellen. In dit geval 1994. Ook bijzonder is dat het aantal woorden (19) en het aantal letters (94) samen 1994 vormen.

Voor het laatste te bekijken object aan de buitenzijde van de kerk moeten we nu een aantal passen achteruit doen, zodat we beter naar boven kijkend de kerktoeren kunnen zien. Als je goed kijkt, zie je op ruim 70 meter hoogte een glazen balkon. Aan de andere kant van de kerktoeren bevindt zich ook zo'n in 2018 aangebracht glazen balkon. Maar wie nog beter kijkt, ziet boven dit glazen balkon nog een aantal waterspuwers, maar deze keer in een wel heel aparte vorm.

Nu gaan we dan eindelijk de kerk in. Via deze ingang kom je dus terecht in de kerktoeren. Rechts is de Raadskapel waarin ook de Citystore Arnhem is gehuisvest, recht voor je zie je de glazen lift die je tegen betaling tot bij de glazen balkons brengt en links is de Annakapel. We gaan eerst naar rechts naar de Raadskapel. Vooral het plafond hiervan verdient onze aandacht.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

13

2 Waterspuwers (1962-1963) voor de lantaarn van de toren. Waarschijnlijk was kunstenaar Henk Vreeling vrij om deze naar eigen inzicht uit te voeren, mits ze de moderne gotische uitstraling van de toren accentueerden. De beelden, stripfiguren, zitten op ongeveer zeventig meter hoogte. Alle beelden zijn gehakt uit Westerwald-trachiet. Aan de noordzijde steken drie stripfiguren van Maarten Toonder (o.a. Olivier Bommel) en vijf van Walt Disney (o.a. Pluto) uit de gevel. Aan de oostzijde vijf Walt Disney-figuren (o.a. Donald Duck) en drie van Maarten Toonder (o.a. Wammes Waggel). Aan de zuidzijde was slechts plaats voor vier spuwers. Het werden twee stripfiguren van Maarten Toonder (o.a. Tom Poes) en twee van Walt Disney (o.a. Wolffe). Aan de westzijde zijn Sneeuwwitje en de zeven dwergen afgebeeld.

14

1 9 Parachutisten (1994) bevindt zich in de Raadskapel. Dit is een zijruimte naast de ingang. Het kunstwerk van Simona Vergani bestaat uit negentien koperen parachutisten, die herinneren aan de parachutisten die tijdens de Slag om Arnhem uit de lucht neerdaalden. De gewelven stellen de parachutes voor. Het kunstwerk werd door de Poorters van Arnhem ter herdenking van 50 jaar Slag om Arnhem aan de kerk geschenken.

Voordat we de kerkzaal zelf ingaan, gaan we eerst nog even naar de Annakapel die zich links van de toreningang bevindt. Een groot glas-in-loodraam schreeuwt daar om aandacht.

Nu gaan we wel de kerkzaal zelf binnen. De ingang bevindt zich achter de glazen lift en de toegang is gratis. Direct rechts na de ingang is tegen de wand een WOII-herdenkingsplaquette aangebracht.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

15

Apostelraam (1950) is een glas-in-loodraam in de Annakapel. Het raam werd in 1950 door Joop Janssen gemaakt voor de kleine Eusebiuskerk aan het Nieuwe Plein met als thema 'Simon de Zeloot en de vlucht voor oorlogsgeweld en verwoesting'. In het raam zijn personen afgebeeld die een veilig heenkomen zoeken voor het oorlogsgeweld. De tekst in het raam luidt 'hier zal geen steen op de andere blijven' naar Matth. 24 vers 2. De kleine Eusebiuskerk werd in 1990 gesloopt. Na een restauratie van het raam door Bas Beckers werd het tijdens de 50-jarige herdenking van de Slag om Arnhem in 1994 in de grote Eusebiuskerk geplaatst.

16

Plaquette Polar Bears (1954) hangt rechts in de zuidelijke zijbeuk ter herinnering aan de Britse Polar Bear-infanteriedivisie. Op de koperen plaquette staat naast het embleem van de divisie de tekst: 'In remembrance of the Liberation of Arnhem by the British 49th West Riding 'Polar Bear' Division April 1945.'

Daar direct naast hangt nog een WOII-herdenkingsplaquette

Links na de ingang, direct achter de wenteltrap die naar het grote orgel leidt, is tegen de wand een gedenksteen aangebracht die van origine in een oudere in 1997 gesloopte Arnhemse kerk heeft gehangen.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

Plaquette Royal Engineer Sappers (1994) hangt meteen rechts nadat je de kerkzaal bent binnengegaan. Het initiatief voor de plaatsing van deze koperen plaquette werd in 1994 genomen door een geniesoldaat van het korps. Naast het Airborne-embleem en het embleem van het korps staat de tekst: 'From Comrades in Memory of Royal Engineer Sappers', waarna de acht namen van de gevallen militairen worden opgesomd met de tekst: 'Lest we Forget'.

Gedenksteen Westerkerk (1946) hangt links naast de ingang van de kerkruijmt. Op de gedenksteen staan de namen van dertien in de Tweede Wereldoorlog omgekomen personen. De plaquette is in 1997 overgebracht vanuit de gereformeerde Westerkerk aan de Oude Stationsstraat. Deze kerk werd in 1994 gesloten en in 1997 gesloopt om plaats te maken voor een parkeergarage die op haar beurt ook weer gesloopt werd.

Bij binnenkomst in de kerkzaal zie je rechts een balustrade en trapleuningen naar de nieuwe gewelfkelder. Het ontwerp van deze balustrade en trapleuningen is van Ruud-Jan Kokke. Verder zie je tegen alle gevelwanden van de kerkzaal (maar ook in de twee kapellen in de kerktoeren) zowel op ooghoogte als hoger tientallen gebeeldhouwde kunstwerkjes. Daar zijn meerdere beeldhouwers bij betrokken geweest.

Direct links staat een grote doopvont van de Arnhemse beeldhouwer Ab Diekerhof.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

19

Kraagstenen, kapitelen, sluitstenen en versierde lateien (jaren 50). Te veel om op te noemen. Het zijn er enige honderden. In de twee kapellen, in beide zijbeuken, in het middenschip, in het gewelvenplafond. Waar je ook kijkt, overal zijn ze te zien. Van dierfiguren tot menselijke figuren, van duivelskoppen tot Bijbelse voorstellingen en van gestileerde monsters met katachtige koppen tot koppen in een Picasso-achtige stijl. De vele kunstwerkjes zijn, vaak ter plekke, gemaakt door de beeldhouwers (in alfabetische volgorde) John Grosman, Eduard van Kuilenburg, Wladyslav Miller, Theo van Reijn, Henk Vreeling en George van der Wagt.

20

Doopvont (tweede helft jaren 50) staat in de noordelijke zijbeuk en is uitermate sober. Later werd om de doopvont een bronzen ring aangebracht met de tekst: 'Geloof, hoop, liefde'. Dit was een initiatief van de Protestantse Gemeente die in de Eusebiuskerk haar diensten heeft. De doopvont is van de hand van Ab Diekerhof.

Iets verder de kerk inlopend draaien we ons om en kijken naar het imposante orgel dat zich boven de ingang van de kerkzaal bevindt waar we net zijn binnengekomen. Dit orgel heeft in de periode 2023-2025 een grote restauratie ondergaan en schittert weer als nooit tevoren.

We gaan richting het midden van de kerk. Zowel links als rechts zie je nu de zij-ingangen van de kerk zoals is beschreven bij routenummer 4. En bijna recht voor je zie je ook de oude zwartbruine preekstoel.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

21

Het Strumphler-orgel (1793) werd in 1951 aangeschaft en na de restauratie in 1960 in gebruik genomen. Antony Ziesenis sneed de beelden voor het orgel dat daarvoor in de Hersteld Evangelisch-Lutherse Kerk van Amsterdam stond. Het oorspronkelijke orgel van de kerk dateerde van 1769 en is van de gebroeders Johann Michael en Johannes Wagner. Het ging in 1944 volledig in vlammen op.

22

Preekstoel (eerste helft 19e eeuw) is de preekstoel uit de rooms-katholieke kerk Sint-Bonifatius in Dordrecht, die niet meer in gebruik was. De preekstoel is in neobarokke stijl uitgevoerd en heeft een dubbele trap met in het gedeelte tussen de trappen een uit hout gesneden medaillon van Christus als Goede Herder. Bovenop de kanselhemel staan een adelaar en drie engeltjes die Geloof, Hoop en Liefde symboliseren. Omdat tijdens de Slag om Arnhem al het kerkmeubilair, ook de preekstoel, in vlammen was opgegaan, moest er een nieuwe preekstoel worden gevonden. Na enkele tussenoplossingen werd deze preekstoel in 1982 geplaatst.

De ruimte achter de preekstoel is alleen maar te bezichtigen na betaling van entree. Een drietal objecten benoemen we op deze plek specifiek omdat ze heel bijzonder zijn. Te beginnen met de grote graftombe middenin de ruimte.

Achter de graftombe en tegen de achterwand van de kerk is een grote muurschildering aangebracht.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Kerkplein 1

23

Praalgraf Karel van Gelre (1538) is, zonder de andere monumentale bezienswaardigheden en kunstwerken tekort te doen, hét pronkstuk van de Eusebiuskerk. Karel van Gelre stierf op zeventigjarige leeftijd. Zijn graftombe werd in hetzelfde jaar in de onvoltooide Eusebiuskerk geplaatst. De tombe is gemaakt van zwart marmer met zestien beeldhouwde albastreliëfs rondom. Aan het hoofdeinde staan de Heilige Familie en Christoffel met het Christuskind. Aan het voeteneinde Sint-Martinus of Karel de Grote (dat is niet helemaal duidelijk) en Elisabeth van Thüringen. Aan beide zijden samen staan de twaalf apostelen. Op de tombe staan zes circa dertig centimeter hoge leeuwen van zandsteen. Vier leeuwen houden één wapenschild vast en twee leeuwen houden twee wapenschilden vast. Karel van Gelre, in albast, ligt in volle wapenrusting op de tombe met zijn hoofd op een kussen.

24

Passiecyclus (midden 16e eeuw) is de enige overgebleven muurschildering in de kerk. De kwetsbare muurschildering is voor zover bekend de oudste van Arnhem. Ze bestaat uit vijf delen: Pilatus toont Christus aan het Joodse volk, de Kruisdraging, de Kruisafname, de Opstanding en waarschijnlijk de Hemelvaart. Dit laatste is niet helemaal zeker omdat slechts een paar kleurvlakken bewaard zijn gebleven. De muurschildering bevindt zich achterin bij de kooromgang en is in 2023/2024 gerestaureerd.

Het laatste object in deze ruimte bevindt zich aan de linkerkant van de graftombe, maar dan op circa vijf meter hoogte. Het lijkt op een klein balkon.

We verlaten de kerk via de kerkdeuren van de zuidgevel en gaan nu naar het Paleis van Justitie, een wederopbouw pand uit 1963. Bij het uitkomen van de kerk zie je het schuin links voor je. Het ligt tegenover de vijver van het Arnhemse stadhuis. In het pand zijn meerdere (kunst)objecten te bewonderen. In principe is het pand voor het bekijken hiervan niet toegankelijk. Maar tijdens Open Monumentendagen of tijdens de Dag van de Arnhemse Geschiedenis is het pand meestal opengesteld voor publiek.

Locatie: Kerkplein 1

Locatie: Walburgstraat 2

25

Man in het kastje is onlosmakelijk met de graftombe verbonden. Het is een houten kastje met op de hoeken gedraaide pijlers. In het kastje zit een beeldje van een geknielde Karel van Gelre in harnas. Op de borst is een kruis geschilderd en voor de hertog ligt zijn helm. Tijdens de oorlog gingen het kastje, het hoofd en de handen in vlammen op. Het harnas was naderhand een stuk oud roest en het zwaard was spoorloos. Na de oorlog is de wapenrusting in het Leidse Legermuseum door wapensmid A. Smit gerestaureerd. Het houtwerk (kastje, hoofd en handen) werd aan de hand van foto's door de gebroeders Daniëls opnieuw gemaakt. Het originele kastje dateert uit 1626 en is waarschijnlijk gemaakt door Johan Harnischmaiker.

26

Paleis van Justitie (Walburgstraat 2-4) is de vervanger voor het oude Paleis van Justitie uit 1833 dat tijdens de Slag om Arnhem geheel werd verwoest. Een fragment van één van de zuilen werd bewaard als herinnering aan de oorlog en vormt nu het Airborne Monument op het Airborneplein (bij Arnhemmers bekend als 'Berenkuil'). Alle onderdelen van justitie waren tot aan de nieuwbouw in 1963 gehuisvest in villa's verspreid over de stad. Op 9 januari 1959 werd de eerste paal geslagen voor de bouw van het nieuwe Paleis van Justitie (RGD-architect Frank Sevenhuijsen, ontwerp Gijsbert Friedhoff). In 1963 werd het gebouw dat in 2015 rijksmonument werd, officieel in gebruik genomen. De aanwezige kunst werd met de procentregeling gefinancierd. In 1998 werd de uitbreiding van het pand (ter linkerzijde) geopend, tegelijkertijd was een grote renovatie afgerond. In het Paleis van Justitie zijn naast de rechtbank ook het gerechtshof, het arrondissementsparket en het ressortsparket gevestigd.

Voordat we naar binnen gaan, kijken we eerst naar het kunstwerk dat recht tegenover de ingang van het wederopbouw pand op een sokkel staat.

We gaan nu naar binnen in het pand. Dat kan dus in principe alleen bij specifieke publieksopenstellingen. Bij binnenkomst in de ruimte waar ook het bewakingspersoneel zit, zijn tegen beide zijwanden WOII-herdenkingsplaquettes aangebracht.

Locatie: Walburgstraat 2

Locatie: Walburgstraat 2

27

Salomonsoordeel (1958) was gemaakt voor de binnenplaats en stond later aan de zijkant van het Paleis van Justitie. Toen kunstenaar André Schaller en zijn vrouw zich kritisch uitlieten over de plek waar het beeld stond, werd het in 2004 rechts bij de ingang geplaatst.

28

WOII-herdenkingsplaquettes (1963) hangen zowel links als rechts in de entree van het Paleis van Justitie in Arnhem. Beide plaquettes zijn van brons en in opdracht van rijksbouwmeester Frank Sevenhuysen ontworpen door Susanne Heynemann en gemaakt bij Metaalgieterij Holland uit Amsterdam. Op de ene plaquette staat een tekst die naar het oude Paleis van Justitie verwijst: 'Het blijve aan dit recht gewijd.' Op de andere staat: 'Aan hen die vielen', met daarbij de namen van vier omgekomen medewerkers.

Als je bij binnenkomst de centrale hal betreedt, zie je direct links op de grond een houten beeld waarover nauwelijks informatie beschikbaar is.

Bij binnenkomst in de centrale hal heb je natuurlijk ook meteen, iets omhoogkijkend, de grote kleurrijke glas-in-loodramen gezien.

Locatie: Walburgstraat 2

Locatie: Walburgstraat 2

29

Zonder titel (1982) is een houten beeld van kunstenaar Bert van Beer direct links op de grond in de hal van het Paleis van Justitie. Het lijkt op een gestileerde os of stier en is circa 1,3 meter lang en 75 centimeter hoog.

30

Rechtspraak (2003) zijn veertien glas-in-loodramen in het Paleis van Justitie. Samen vormen de door Joost Swarte gemaakte ramen een grote striptekening. Allerlei handelingen die in een rechtszaak kunnen uitmonden, worden getoond, zoals milieuvervuiling, echtscheiding, dierenmishandeling. Er is ook een inbreker aan het werk te zien, verder een voorstelling van machtsmisbruik en een burenruzie. De rechtszaken die hieruit kunnen voortkomen, worden niet afgebeeld.

Tegenover de deuren die toegang geven tot de centrale hal is ook een buitendeur naar een binnentuin. Kort voor die buitendeur staat op een sokkel een buste van voormalig koningin Juliana.

We gaan ook even een kijkje nemen in die binnentuin. Daar staan zes tweedimensionale metalen draadsculpturen in zes verschillende felle kleuren. Ze zijn gemaakt door dezelfde kunstenaar als de kleurrijke glas-in-loodramen van zonet.

Locatie: Walburgstraat 2

31 →

Buste koningin Juliana (1962) werd in opdracht van de rijksoverheid gemaakt. De door Katinka van Rood gemaakte buste staat in de centrale hal van het Paleis van Justitie direct tegenover de entree.

Locatie: Walburgstraat 2

32 →

Rechtspraak II (2003) staat in de binnentuin van het Paleis van Justitie en bestaat uit zes tweedimensionale metalen draadsculpturen in zes felle kleuren. Omdat de glas-in-loodramen minder kosten dan het beschikbare budget, stelde kunstenaar Joost Swarte voor een extra kunstwerk te maken. Dat gebeurde. Op YouTube zijn talloze filmpjes van dit kunstwerk te zien. Het werk herinnert aan De IJzeren Lijn (eveneens draadsculpturen) die de kunstenaar voor de Floriade 2002 in de Haarlemmermeer maakte.

Voor de volgende twee kunstwerken moeten we verder het gebouw in. Hopelijk is dat opengesteld, want beide kunstwerken zijn de moeite van het bekijken waard. Als we de binnentuin weer verlaten, gaan we rechtsaf verder in de centrale hal. Je ziet dan vanzelf de gerechtsbalie met daarachter een groot kunstwerk.

Iets voorbij die gerechtsbalie zijn links twee zittingszalen. In beide zalen hangt een groot wandtapijt dat je waarschijnlijk bij nieuwsuitzendingen op de televisie weleens zult hebben gezien.

Locatie: Walburgstraat 2

33

Laatste oordeel (1996) is een grote, in het oog springende wandschildering gemaakt door Ger Lataster. Het circa zes bij drie meter grote kunstwerk staat in de centrale hal achter de gerechtsbalie van het Paleis van Justitie.

Locatie: Walburgstraat 2

34

De Goede Herder en Jacob en de Engel (1962) zijn twee kleurrijke wandtapijten in de zittingszalen van het Paleis van Justitie. Ze meten zes bij drie meter en zijn naar ontwerp van Lex Horn gemaakt bij weverij De Uil in Amsterdam.

Dit was het laatste object in het Paleis van Justitie. We gaan nu richting het voormalige gebouw van de Belastingdienst waar sinds een aantal jaren het Openbaar Ministerie in is gehuisvest. We verlaten het Paleis van Justitie en gaan na de uitgang rechtsaf. We komen dan bij een aanbouw aan het Paleis van Justitie uit 1998 waar ook via een trappartij de personeelsingang is. Achter de ramen links van die ingang is van buitenaf een groot wandkleed goed zichtbaar.

We vervolgen onze weg rechts aanhoudend en gaan bij de verkeerslichten rechtsaf richting het gebouw van het Openbaar Ministerie. Tot ongeveer 2004 was in dit pand de Belastingdienst gehuisvest. Het pand is in 1969 voor de Belastingdienst ontworpen door de RGD-architecten Brouwer en Deurvorst. Beide architecten waren in de jaren 50 ook nauw betrokken bij het ontwerp en de bouw van het nieuwe provinciehuis. De bouwstijl van het pand wordt ook wel rationeel-zakelijke architectuur genoemd. Het heeft een betonnen skeletconstructie en is bekleed met gevelplaten van grindbeton. Het gebouw is opgedeeld in vier ten opzichte van elkaar verspringende delen waardoor een zigzag rooilijn ontstaat. Het gebouw werd voor het gebruik door het Openbaar Ministerie gerenoveerd door de architecten R. van Beek en M. Hooman. We kijken speciaal naar de betonnen elementen vóór het gebouw.

Locatie: Walburgstraat 2

35

Beelden van Justitie (1998) is een wandkleed bij de personeelsingang van het Paleis van Justitie. Het is niet publiek toegankelijk. Het door Scarlett Hooft Graafland gemaakte wandkleed met het justitielogo prominent in beeld, is echter wel goed zichtbaar van buitenaf.

Locatie: Eusebiusbinnensingel 28

36

Ruimteplastieken (1970) zijn wigvormige elementen en vlakken in het overgangsgedebiet tussen trottoir en gebouw, gemaakt van beton en bestratingsmateriaal. Het kunstwerk beslaat de volle lengte van het gebouw en sluit aan op de dakoverstekken. Op het laatste element, helemaal links, hebben op verzoek van kunstenaar Joop Beljon drie 'Arnhemse lieverdjes', die tijdens de bouw regelmatig kwajongensstreken uithaalden, een handafdruk in het beton geplaatst met daarbij de tekst 'Exegi monumentum aere perennius' (vrij vertaald 'Kunst duurt langer dan geld'). Het kunstwerk werd met de percentageregeling gefinancierd. Het kunstwerk viel niet in de smaak bij de gebruiker van het pand, de Belastingdienst. Men had een vrijstaande sculptuur verwacht. De vormgeving paste volgens de directie niet binnen hun definitie van kunst. Bovendien was men bang dat de bevolking zou ageren tegen het oneigenlijk gebruik van belastinggeld.

Voor het volgende kunstwerk moeten we een stukje afstand tot het gebouw nemen. We steken tegenover de ingang de weg over (kijk goed uit) en gaan het grasveld van de oprit van de John Frostbrug op. Daarna kijken we vanaf een afstand naar het gebouw van het Openbaar Ministerie. In de gevel zien we een lange gele lichtbak met zwarte letters.

We steken de weg weer over en gaan weer terug naar het gebouw en kijken nu door de ramen naar binnen. En dan eerst de raampartij rechts. Het opvallende lichtkunstwerk kan je niet zijn ontgaan.

Locatie: Eusebiusbinnensingel 28

Locatie: Eusebiusbinnensingel 28

37

NO LIE CAN LIVE FOREVER (2006) staat in grote zwarte letters op een felgele kunststof lichtbak. Het kunstwerk staat op het dak van het Openbaar Ministerie en is bijna dertien meter lang en ruim anderhalve meter hoog. Vanaf de naastgelegen brugoprit is het kunstwerk van Sam Durant, zeker bij avond, duidelijk zichtbaar. De tekst is niet zomaar gekozen. Het verwijst naar de sociale bewegingen en onrust midden jaren 60 in Amerika en is de letterlijke tekst van een spandoek van destijds.

38

TELL IT LIKE IT IS! (2006) staat in zwarte letters op een roodoranje kunststof lichtbak. Het kunstwerk van Sam Durant is ongeveer twee bij twee meter en hangt in het Openbaar Ministerie, rechts naast de ingang, maar is van buitenaf goed zichtbaar. De tekst is niet zomaar gekozen. Het verwijst naar de sociale bewegingen en onrust midden jaren 60 in Amerika en is de letterlijke tekst van een spandoek van destijds..

We lopen voor het gebouw langs richting het zuiden en gaan bij de hoek van het gebouw rechtsaf. Direct zien we dan, weer achter het glas, een volgend opvallend lichtkunstwerk.

We vervolgen onze weg langs het gebouw en nemen de eerste straat rechts, dit heet Prinsenhof. Aan het eind van de weg draaien we met de bocht mee naar links en daarna komen we uit op het marktplein, genaamd Markt. Voor het plein slaan we linksaf en zien recht voor ons het provinciehuis van de provincie Gelderland, officieel het Huis der Provincie Gelderland. Het pand lijkt uit drie delen te bestaan met in het midden het in 1954 in gebruik genomen wederopbouw pand, met rechts de in de basis uit de 14e eeuw daterende Sabelspoort en links de in 2017 betrokken nieuwbouw die niet toegankelijk is voor het publiek. Die nieuwbouw in 2017 ging gepaard met een renovatie van de uit 1954 daterende oudbouw. Het gebouw is een rijksmonument en staat op de in 2007 vastgestelde lijst "Top 100 Nederlandse monumenten 1940-1958". De naastgelegen Sabelspoort is eveneens een rijksmonument.

Locatie: Eusebiusbinnensingel 28

Locatie: Markt 11

39

JUSTICE (2006) staat in zwarte letters op beide zijden van een roodoranje kunststof lichtbak. Het kunstwerk van Sam Durant van circa een bij twee meter staat bij het raam, aan de kant van de Oranjewachtstraat, en de tekst is van buitenaf goed leesbaar. De tekst is niet zomaar gekozen. Het verwijst naar de sociale bewegingen en onrust midden jaren 60 in Amerika en is de letterlijke tekst van een spandoek van destijds.

40

Huis der Provincie Gelderland (1954), ook wel het kasteel genoemd, kan worden gezien als het eerste teken van wederopbouw van de in WOII zwaar gehavende stad Arnhem. Het gebouw in de stijl Delftse School was de vervanger van het uit 1924 daterende Provinciehuis (let op het verschil in benaming) in neorenaissancestijl, dat in WOII zwaar was beschadigd. Al in 1946 kreeg architect J.J.M. Vegter de opdracht voor een nieuw te bouwen Huis der Provincie Gelderland. Zijn eerste ontwerp, waarin o.a. een toren was opgenomen, haalde het niet. Maar in 1949 kreeg hij alsnog goedkeuring voor een nieuw ingediend ontwerp. Vegter werd bijgestaan door twee jonge architecten, Henk Brouwer en Tom Deurvorst. Deurvorst was vooral verantwoordelijk voor het interieur van het nieuwe provinciehuis. Vegter had als adviseur voor de beeldende kunsten A.M.W.J. Hammacher aangetrokken, de toenmalig directeur van het rijksmuseum Kröller-Müller. Uiteindelijk zijn meer dan twintig kunstenaars destijds betrokken geweest.

We betreden het voorterrein van het pand en zien links van de ingang in de opstaande rand van de bovenste trede van de brede trap een ingegraveerde tekst. Het betreft artikel 1 van de Grondwet en er staat *'Allen die zich in Nederland bevinden worden in gelijke gevallen gelijk behandeld discriminatie wegens godsdienst levensovertuiging politieke gezindheid ras geslacht of op welke grond dan ook is niet toegestaan'*. Voordat we het pand zelf betreden kijken we eerst naar nog een paar objecten aan de buitenkant. Te beginnen bij de twee hoge zuilen die op het voorterrein vóór de entree staan.

We lopen nu naar rechts en bekijken het carillon met hekwerk dat rechts aan de rand van het gebouw is aangebracht. Op de foto zie je ook nog net een stukje van de Sabelspoort. Bij routenummer 69 wordt daar meer over verteld.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

41

Wachters (1954) staan voor de entree aan het marktplein. De zuilen van circa vijf meter worden bekroond door twee kapitelen en zijn een ontwerp van Hilde Krop. Het ene kapiteel beeldt recht op macht uit en het andere recht op rede. Aan de achterkant van beide kapitelen zien we een vlucht vogels die de vrijheid tegemoet vliegen.

42

Carillon en hekwerk (1954) hangt rechts aan de wand van het gebouw. In het bronzen hekwerk zijn vogels en bloesemtakken verwerkt. Het bronzen carillon bestaat uit tien klokken. Als het carillon speelt, gaan de deurtjes van het hekwerk open en komt er een vrouwenfiguur tevoorschijn die gedurende het klokkenspel rondjes draait. Het kunstwerk van Everdine Henny was een geschenk van de Gelderse land- en tuinbouworganisaties. De klokken zijn gegoten door klokkengieterij Petit en Fritsen.

Het oude gebouw met de twee torens dat je daarnaast ziet is de Sabespoort. Wat verderop in deze kunst- en cultuurroute wordt daar meer over verteld.
Eerst gaan we weer terug en passeren de entree. Direct daarna zie je in de gevel van het pand een balkon met daarboven een wapenschild.

We lopen weer verder en gaan rechtsaf de hoek om. Je ziet nu boven je een spiegelende 'brug' die de oudbouw uit 1954 en de nieuwbouw uit 2017 met elkaar verbindt. Op deze plek kun je ook heel goed de gevelornamenten zien die onder de dakrand zijn aangebracht. Aan de andere kant van het pand, dus aan de zijde van de Sabespoort, zijn deze gevelornamenten op dezelfde plek aangebracht.

Locatie: Markt 11

43

Balkon en wapenschild (1954) hangt links voor het gebouw. Het heeft een hekwerk van gestileerde leeuwenklauwtjes. Boven het balkon hangt het in steen uitgehakte wapen van de Provincie Gelderland. Balkon en wapen, beide van de hand van Willem Reijers, zijn een geschenk van het rijk aan de provincie.

Locatie: Markt 11

44

Gevelornamenten (1954) zijn aangebracht onder de dakrand van de oost- en westgevel. Aan beide gevels zitten acht ornamenten. De gegoten betonnen ornamenten tonen naast mensen en dieren ook abstracte vormen. Ze zijn ontworpen en gemaakt door Carel Kneulman, Piet van Stuivenberg en Hans Verhulst.

Iets verderop links is het grote achterplein van het Huis der Provincie Gelderland. Middenin dit achterplein staat een fonteinbak die tot het gereedkomen van de renovatie in 2017 altijd in het toen nog onoverdekte atrium heeft gestaan.

We gaan weer terug naar de entree en blijven daar even staan om naar die entree zelf te kijken. Aan beide zijden van de entree zijn reliëfs aangebracht en boven de entree staat een tekst.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

45

Herakles en Antaeus (fontein, 1954) stelt een gevecht voor uit de Griekse mythologie. De beelden zijn van brons. De fonteinbak is van basalt. Door de onzichtbare standaard lijkt het geheel te zweven. Het kunstwerk van Piet Esser stond in de binnenruimte van het gebouw maar is in 2017 verplaatst naar de buitenruimte aan de kant van de Rijn.

46

Reliëfs (1954) verbeelden de bestuursuitoefening. Ze bevinden zich aan beide zijden van de toegangspoort. Links het middeleeuwse gezag met graaf en paard, rechts de hedendaagse democratische variant in een ambtelijke omgeving. Boven de twee reliëfs staat: 'Door een gerecht gericht te leiden met beleid'. Deze tekst is van schrijver en dichter Willem de Mérode. Het geheel is gemaakt door kunstenaar Titus Leeser.

Het gebouw is doordeweeks tijdens kantooruren geopend en iedereen kan vrijuit rondlopen op de begane grond en een groot deel van de eerste verdieping. Het is wel netjes om je even te melden bij de receptiedesk. Daarnaast worden er met enige regelmaat rondleidingen gegeven in het gebouw, o.a. tijdens Open Monumentendagen en tijdens de Dag van de Arnhemse Geschiedenis. Zo'n rondleiding is zeer de moeite waard. We gaan door de glazen deur naar binnen en blijven even in de tussenhal, een soort toegangspoort, staan. Eerst kijken we hier naar boven naar het bewerkte plafond.

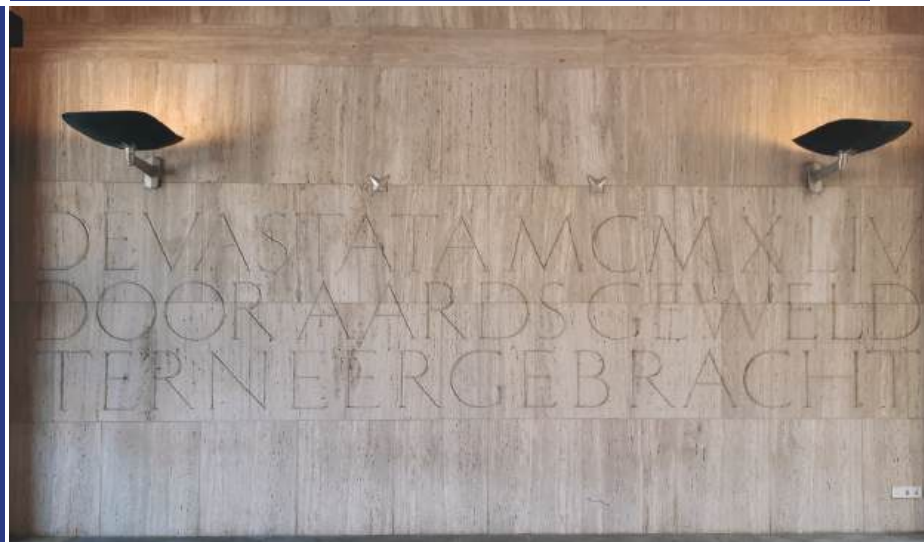

Op beide zijwanden van deze tussenhal staan drie regels tekst waarvan de bovenste regel in het Latijns is.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

47

Phoenix (1954) is een door Piet Donk gemaakt reliëf in het plafond van de toegangspoort van het Huis der Provincie Gelderland. Allerlei symmetrische vormen omringen een vogel, met in het midden een ster en de opkomende zon. De vogel vliegt naar de uithoeken van de provincie. De kop van de vogel is naar buiten gekeerd en drukt daarmee het open karakter van het provinciebestuur uit.

48

Zonder titel (1954) bestaat uit een tekst die in steen is uitgehakt aan beide zijden van de toegangspoort die een kleine tien meter diep is. Typografie en vormgeving zijn door kunstenaar André van der Vossen ontworpen. De tekst is afkomstig van griffier N.H. Muller en luidt 'Door Aards Geweld Ter Neer Gebracht' en 'Wat God Herstelt Heeft Groter kracht'. In het Latijn staat er 'Verwoest in 1944, vernieuwd in 1954'.

We verlaten de tussenhal en komen dan in het atrium terecht. Oorspronkelijk was dit een ruimte die in open verbinding stond met de lucht, maar bij de vernieuwbouw in 2017 heeft het atrium een doorzichtige dakconstructie gekregen. Bij binnenkomst in het atrium draaien we ons even om en kijken naar drie plaquettes die boven de entree zijn aangebracht. De plaquette links is een WOII-herdenkingsplaquette. De plaquette in het midden is ter herinnering aan de officiële opening in 2017 na voltooiing van de nieuwbouw en renovatie. De plaquette rechts is ter herinnering aan de officiële opening van het pand in 1954.

Het atrium rondkijkend zijn natuurlijk ook de beeldhouwde horizontale banden, friezen genaamd, boven de lage raampartijen opgevallen. Vier verschillende beeldhouwers hebben destijds dit beeldhouwwerk ter plekke gemaakt.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

49

Drie plaquettes bevinden zich naast en boven de entree in het atrium van het Huis der Provincie Gelderland. Van links naar rechts:

- Plaquette ter herdenking van twee tijdens WOII omgekomen provincie-ambtenaren. Op de plaquette staat de tekst 'In weemoed en eerbied gedragen herinnering aan onze ambtenaren B. Slettenaar en J.W. Strategier'.
- Plaquette vernieuwde Huis der Provincie (2017) hangt boven de toegangspoort ter herinnering aan de officiële heropening door koning Willem-Alexander.
- Plaquette Opening Huis der Provincie (1954) hangt naast de toegangspoort. De plaquette herinnert aan de officiële opening door koningin Juliana. Op de plaquette staan ook de namen van de architecten Vegter en Brouwer.

50

Friezen binnenplaats (1954) werden door vier beeldhouwers ter plekke in het kalksteen onder de ramen aangebracht. De beeldhouwers zijn Wessel Couzijn (oostgevel, concept en supervisie), John Grosman (westgevel), Carel Kneulman (zuidgevel) en Hans Verhulst (noordgevel). In totaal gaat het om 24 kunstwerken waarop oorlogshandelingen, diermotieven en de wapens van de 17 steden die tijdens de Republiek in het gewest Gelre stemrecht hadden, zijn afgebeeld. Ze symboliseren het verleden en de wederopbouw.

We verlaten nu het atrium en nemen de trap richting het gebouw zelf. Deze trap is tegenover de entree tot het Huis der Provincie Gelderland. Voor die trap staan aan beide zijden smalle verlichtingselementen van een paar meter hoog.

We gaan nu het pand echt in. Meteen links bij binnenkomst staat een vitrine met daarin een groot staand zwaard. Het zwaard werd in 1984 door generaal-majoor Robert Urquhart aangeboden aan de Commissaris der Koningin M. de Bruijne.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

51

Fakkels (1954) is min of meer een herhaling van de Wachters (zie routenummer 41). Ze zijn ook naar ontwerp van Hildo Krop en staan in de binnenruimte bij de entree van het gebouw. 's Avonds lichten de pilaren op en lijken dan op brandende fakkels.

52

Het Zwaard van Urquhart (1984) symboliseert het verzet en de moed van de inwoners van Gelderland tijdens de Slag om Arnhem. Het staat in de centrale hal in een glazen vitrine. Het door John Arlett van de firma Wilkinson Sword gemaakte zwaard is een geschenk van de 'Arnhem 1944 Veterans Club'. Op een plaquette behorend bij het zwaard staat 'Dit zwaard, symbool van de geest van het verzet, is opgedragen door alle leden van de Britse Eerste Luchtlandings Divisie en de Eerste Poolse Parachutisten Brigade Groep ter nagedachtenis aan de moed van de inwoners van de Provincie Gelderland die 'de Airbornes' hebben bijgestaan gedurende de Slag om Arnhem in September 1944 en die daarna met het grootst mogelijke gevaar voor henzelf en hun familieleden en velen hunner hebben geholpen bij het oversteken naar de Geallieerde Strijdkrachten die ten zuiden van de Rijn opereerden.'

Rechts van de grote trap die naar de eerste verdieping gaat, staat een kleine bronzen fontein.

Links bij de grote trap die naar de eerste verdieping gaat, staat een bronzen beeld op een marmeren sokkel.

Locatie: Markt 11

53

Odyseus en sirenen (fontein, 1954) staat in de centrale hal. De kleine bronzen fontein met een groep sirenen die om Odysseus heen dansen, is gemaakt door Fri Heil en was een geschenk van de Gelderse Streekwaterleidingbedrijven.

Locatie: Markt 11

54

Charitas (1954) is een bronzen beeld op een marmeren sokkel en staat in de centrale hal. Het kunstwerk van Jan van Luin stelt een staande mannelijke figuur voor die een andere vrouwelijke figuur ondersteunt die ineen dreigt te zakken. Het kunstwerk werd geschonken door de welzijnsinstellingen van Gelderland.

Iets links van dat beeld staat een buste van voormalig Commissaris der Koningin Gelderland Mr. S. baron van Heemstra.

We gaan nu met de grote trap naar de eerste verdieping van het pand en komen dan uit in de Zuidgalerij. Let hier ook op de als vuurwerk uitspattende lichtkroon boven die trap. Deze, maar ook vele andere verlichtingsornamenten (zoals de kroonluchters in de Statenzaal en de plafondlampen in de Noordgalerij) zijn geschenken door PGEM (later NUON en weer later Alliander) en speciaal gemaakt door de firma Indoor uit Amsterdam.

We zijn nu dus in de Zuidgalerij. Van hieruit heb je een prachtig uitzicht op de Rijn en de John Frostbrug. Zowel de rechter- als de linkerwand van deze ruimte zijn volledig bedekt met een marmeren mozaïek.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

55

Buste Mr. S. baron van Heemstra (1965) staat in de centrale hal links tegen de achterwand. Van Heemstra (1879-1960) was Commissaris der Koningin Gelderland tussen 1925-1946. De buste is gemaakt door Johan van Zweden en een kopie van de bronzen buste staat in park Warnsborn.

56

Mens in de maatschappij (1954) is een mozaïek dat de beide zijwanden van de Zuidgalerij volledig bedekt. Het ongepolijste marmeren door Wally Elenbaas gemaakte mozaïek is een geschenk van de Gelderse gemeenten. De wand links beeldt het leven van de mens op het platteland uit en op de rechterwand worden de stedelijke bestuursfuncties symbolisch weergegeven. Voor het mozaïek op de linkerwand leverde de jonge Klaas Gubbels een herkenbare bijdrage: een koffiekkan in een huisje. In 2020 is een proefstuk voor het mozaïek gevonden in de tuin van Museum Arnhem. Het was bekend dat de kunstenaar met proefstukken werkte maar tot dat moment waren er slechts twee proefstukken bekend. Het gevonden proefstuk was dus het derde. Het meest bizarre is dat Museum Arnhem er niet mee bekend was.

We lopen door de ruimte en zien dan halverwege links een robuuste balustrade langs een trapje naar de deur van de Statenzaal. Die balustrade is opgedeeld in zeven elementen.

Als je geluk staat de deur tot de Statenzaal open. Neem dan vooral even een kijkje binnen om het prachtige vloerkleed te bewonderen.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

57

Balustrade (1954) is de leuning van de trap die toegang verschaft tot de Statenzaal. De balustrade bestaat uit zeven bronzen platieken van ongeveer een bij een meter. Ze beelden diverse ambachtelijke beroepen uit. Van links naar rechts een timmerfabriek, een bierbrouwerij, een zaagfabriek, een wasserij, een boekbinderij, een smederij en een Jaagpad.

Het kunstwerk van Titus Leeser werd geschonken door de gezamenlijke Gelderse industrieën en de Gelderse Kamer van Koophandel en Fabrieken.

58

Vloerkleed (1954) ligt in de Statenzaal waar de Statenvergaderingen plaatsvinden. Deze zaal ligt als een vierkant blok midden in het gebouw. In het handgeknoopte gestileerde kleed is de plattegrond van Gelderland goed zichtbaar in tinten die optimaal aansluiten bij de wanden en betimmeringen van de ruimte. Het vloerkleed is gemaakt door Kitty van der Mijll Dekker en was destijds een geschenk van de Vereniging van Plattelandsvrouwen

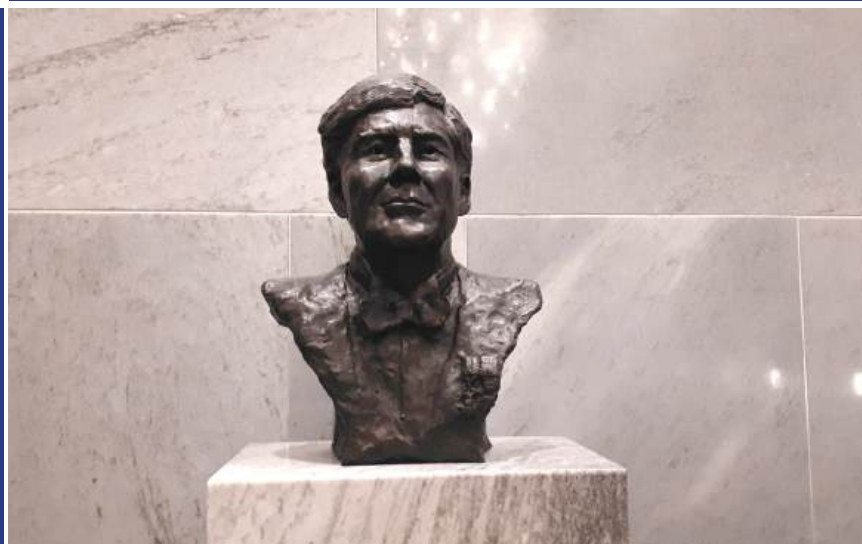

In de Statenzaal vinden de vergaderingen plaats van de Provinciale Staten. Dat gebeurt ongeveer eens per maand en die vergaderingen worden geleid door de voorzitter, de Commissaris van de Koning (CdK). Als voorzittershamer gebruikt hij een door kunstenaar Piet Slegers in 1954 ontworpen houten hamer waarmee hij de vergadering leidt, de orde handhaaft en besluiten bekrachtigt. In de Statenzaal staat, net zoals dat voor elk provinciehuis in Nederland geldt, een buste van koning Willem-Alexander.

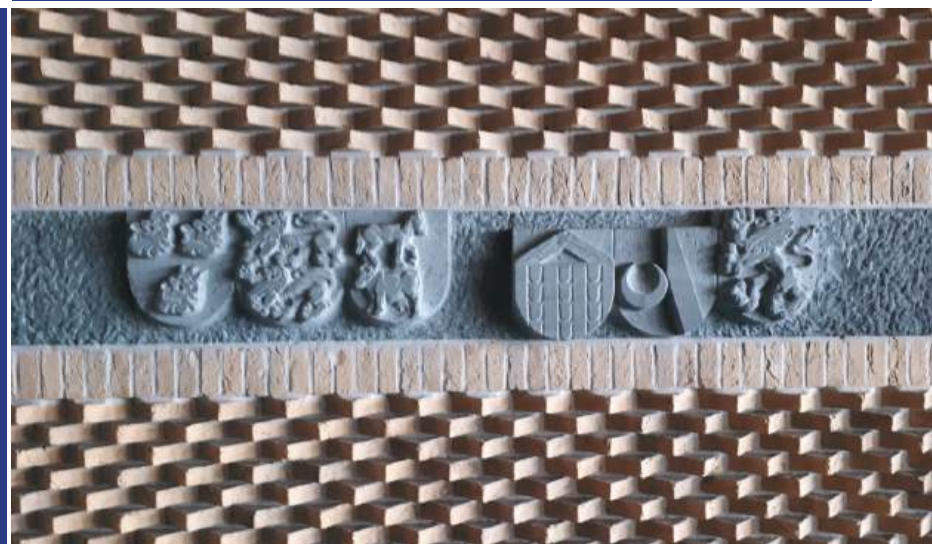

We gaan weer terug naar de Zuidgalerij en lopen verder tot aan de linker mozaïekwand. Hier gaan we linksaf een kleine trap op en komen zo in een verbindingsgang tussen de Noord- en de Zuidgalerij. Hier zie je op heuphoogte gebeeldhouwde reliëfs.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

59 →

Buste koning Willem-Alexander (2014) staat op een sokkel in de Statenzaal en is gemaakt door Jeroen Spijker. In het Arnhemse Stadhuis staat ook een buste van de koning, die is gemaakt door Guido Sprenkels.

60 →

Reliëfs wapens Gelderse gemeenten en Gelderse spreuken (1954) zijn op circa een meter hoogte aangebracht in de verbindingsgang tussen Noord- en Zuidgalerij. De hardstenen stroken zijn door kunstenaar Piet van Stuivenberg ter plekke in steen gehakt. De afgebeelde oude Gelderse spreuken waren al in het vroegere provinciehuis te zien. De kunstenaar heeft ook zijn eigen naam in een van de reliëfs aangebracht.

Let in deze gang ook op de sgraffito's die boven de deuren rechts zijn aangebracht.

En in dezelfde gang zijn bovenop zuiltjes bij die deuren ook heel mooie kleine marmeren kunstwerkjes aangebracht.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

61

Sgraffito's (1954) zijn zes blauwgrijze voorstellingen boven de deuren in de twee tussengangen tussen de Noord- en Zuidgalerij op de eerste verdieping. De voorstellingen neigen naar het kubisme. Kunstenaar Simon Erb heeft ze afgestemd op de omliggende vloeren, deurpanelen en wanden.

62

Kapitelen (1954) gemaakt van Cristallino-marmer, bevinden zich bovenop de zuilen bij de entree van de Zuidgalerij en bovenop de zuiltjes van de deuren in de gangen tussen de Noord- en Zuidgalerij. De kleine kunstwerken van Gerarda Rueter hebben geen functie en zijn puur ter verfraaiing.

We lopen deze gang uit en aan het eind daarvan kun je naar rechts. Je komt dan in een wat grote vierkante ruimte met kort onder het plafond de wapens van de diverse Gelderse gemeenten. Ook zijn hier wat zitjes. De wand rechts is geheel gevuld met een kleurrijk kunstwerk.

In deze ruimte staan ook op een lage vensterbank een aantal bustes. Deze staan echter niet altijd op deze plek en wisselen nog wel eens met een plek in de vensterbanken van de verbindingsgangen tussen de Noord- en de Zuidgalerij, Van voormalig koningin Beatrix bevinden zich twee bustes in de kunstcollectie van het Huis der Provincie Gelderland.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

63

Futura Fantastica (2021) is een positieve weergave van een planologische inrichting hoe Nederland er in de toekomst uit zou kunnen zien. Daarbij als achterliggende gedachte dat zo'n toekomst er spectaculair anders zou kunnen uitzien dan we ons nu kunnen voorstellen. Concreet kijk je vanaf de Nijmeegse stuwwal over het water richting het noorden met in de verte de Hoge Veluwe met jachtslot St. Hubertus dat aan het water staat. Daarachter zijn extreem grote fantasiebeelden afgebeeld van het Kröller-Müller Museum. Op de voorgrond een picknick-scene met mensen met zwemvliezen en een soort zwemkleding. Deze zwemvliezen en zwemkleding is in het toekomstbeeld met de gestegen zeespiegel de meest functionele kleding geworden. De kunstenaars Fiona Lutjenhuis en Gijs Frieling hopen dat het werk de mensen op een positieve manier laat nadenken over de toekomst en dat ze door dit soort fantasieën zin hebben in de toekomst en er niet bang voor zijn.

64

De twee bustes van koningin Beatrix (1980) staan, ten tijde van het verschijnen van dit boekje, in een vierkante ruimte die aan de oostkant grenst aan de Noordgalerij. Beide door Jac Maris gemaakte bustes werden in 1981 onthuld door Hieke Strijd-Groenewegen, de enige vrouwelijke Gelderse gedeputeerde. Op de linkse buste is alleen het gelaat van prinses Beatrix te zien, de rechtse buste toont ook een deel van haar schouders.

Van voormalig koningin Juliana bevinden zich drie bustes in de kunstcollectie van het Huis der Provincie Gelderland, waarvan er een (niet op de foto) in langdurige bruikleen is gegeven aan het Paleis Het Loo.

In dezelfde ruimte staat, waarschijnlijk, ook een buste van Jan Terlouw, voormalig Commissaris van de Koningin in Gelderland. Ook deze buste wil nog wel eens van plek wisselen.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

65

Buste koningin Juliana (1954) staat, ten tijde van het verschijnen van dit boekje, in een vierkante ruimte die aan de oostkant grenst aan de Noordgalerij. Van de door Charlotte van Pallandt gemaakte buste staat er zowel de eerste als de tweede versie. Een tweede afgietsel van de tweede versie is in 1955 voor tweeduizend gulden gekocht door de Vrienden van het Gemeentemuseum Arnhem. Nog in hetzelfde jaar werd de buste aan het museum geschonken. In 1955 stond de buste op de Sonsbeektentoonstelling en in 1958 op de Wereldtentoonstelling in Brussel.

66

Buste Jan Terlouw (1996) is van brons en staat, ten tijde van het verschijnen van dit boekje, in een vierkante ruimte die aan de oostkant grenst aan de Noordgalerij. Terlouw was Commissaris van de Koningin in Gelderland tussen 1991-1996. De door Miriam ter Braak gemaakte buste is qua formaat klein.

Je kunt in deze ruimte ook iets verder doorlopen. Je komt dan terecht in de verbindingsbrug tussen de oudbouw uit 1954 en de nieuwbouw uit 2017. Je was daar straks ook al even dichtbij, dat was die spiegelende 'brug' waar je onderdoor liep om op het achterplein van het Huis der Provincie Gelderland te komen. Een zijde van deze verbindingsbrug is van glas en een rood glazen kunstwerk vraagt subtiel je aandacht.

We kunnen in deze verbindingsbrug niet verder lopen, want de glazen deur die toegang geeft tot de nieuwbouw uit 2017 is alleen maar toegankelijk met een toegangspas. We keren dus om en komen dan vanzelf in de Noordgalerij terecht. Van hieruit heb je rechts een mooi uitzicht op het marktplein en de Eusebiuskerk. Soms staan in deze ruimte ook interieurstukken die in de jaren 50 door kunstenaars zijn gemaakt. Zoals grote staande geelkoperen asbakken naar ontwerp van Joop Janssen en designplantenbakken naar ontwerp van Dirk Hubers. De linkerwand van de Noordgalerij wordt gedeeltelijk in beslag genomen door vier grote wandkleden.

Locatie: Markt 11

Locatie: Markt 11

67

Berries (2015) lijkt op een langwerpige tros rode bessen in roodoranje tinten. Het glazen kunstwerk van Maria Roosen van ruim een meter lang ziet er kwetsbaar uit. Het hangt op de eerste verdieping in de verbindingsgang tussen oud- en nieuwbouw.

68

Wandkleden WETEN, ZIJN, DOEN en WORDEN (1954) zijn circa 2,5 bij 2,5 meter. Op de kleden worden de vier elementaire menselijke activiteiten afgebeeld, namelijk WETEN (water), ZIJN (aarde), DOEN (vuur) en WORDEN (lucht). De wandkleden WETEN en ZIJN (op de foto de bovenste twee) werden ontworpen door Piet Donk. De wandkleden DOEN en WORDEN (op de foto de onderste twee) werden ontworpen door Michel Seuphor. De wandkleden hangen in de Noordgalerij en zijn geweven door weverij 't Paapje in Voorschoten.

Aan het eind van de Noordgalerij kunnen we naar links en komen dan weer in een verbindingsgang tussen de Noord- en de Zuidgalerij. Hier zie je ook weer reliëfs, sgraffito's en kapitelen die bij de routenummers 60, 61 en 62 al werden beschreven.

Halverwege deze verbindingsgang is er rechts een deur waarachter, na een gangetje van een paar meter, een uit de jaren 50 daterende kleine verbidingsbrug ligt met glazen zijwanden die naar de Sabelspoort gaat. Meestal is die deur open. Ga dan vooral een kijkje nemen in dit rijksmonument.

Overigens heeft de Sabelspoort in de loop der jaren verschillende functies gehad. Van tolkamer tot gekkentoren en van kruithuis tot gevangenskelder. Ook is het een tijdje de winkelwoning en het atelier geweest van de Gelderse schilder, tekenaar en etser Gerard Stegeman.

Kijk vooral een beetje rond in de kamers van de Sabelspoort.

Locatie: Markt

Locatie: Markt

69

De Sabelspoort (1357 – 1642) is veruit het oudste onderdeel van het Huis der Provincie Gelderland. De poort werd voor het eerst genoemd in 1357 en was in het verleden waarschijnlijk onderdeel van een kleine burcht met een binnenpoort die toegang gaf tot de stad. Arnhem had destijds vier stadspoorten waarvan de Sabelspoort er een was. De naam Sabelspoort is waarschijnlijk een verbastering van het woord savel, dit is een oud woord voor grof rivierzand uit een rivierbedding van (in dit geval) de Rijn. In de kroonlijst staat 'anno 1642'. Dit is een verwijzing naar een verbouwing in 1642 naar ontwerp van stadsbouwmeester Arien Verhoeff. Die verbouwing bestond o.a. uit een uitbouw aan de stadszijde met een classicistische barokke gevel waardoor de ingang van de Sabelpoort vergroot werd. Tijdens de Slag om Arnhem in 1944 werd de toren zwaar beschadigd. Na dreigende sloop van de restanten werd begin jaren 50 alsnog tot restauratie besloten.

70

Schoorsteenfries (1955) bevindt zich in de Poortkamer van de Sabelspoort. In deze kamer bevinden zich ook een groot aantal jaargangen van het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden en de Nederlandse Staatscourant. De schoorsteenfries werd in opdracht van architect J.J.M. Vegter ontworpen en uitgevoerd door kunstenaar Eduard L.W.R. baron Speyart van Woerden. De architect was ontevreden over de afwerking en de inrichting van de Poortkamer in de Sabelspoort, met name over de versiering van de dekplaat bij de open haard. Deze werd uiteindelijk vervangen door de gebeeldhouwde schoorsteenfries. Het gebouw links op de schoorsteenfries moet het Duivelshuis voorstellen, het gebouw rechts is de Sabelspoort. In het midden staat hertog Karel van Gelre die welkom wordt geheten door de figuur links ernaast, de eerbiedig buigende Maarten van Rossum.

In 2012 is de Poortkamer van de Sabelspoort heringericht. O.a. een prachtig vloerkleed en opvallend meubilair zijn het resultaat hiervan.

We verlaten de Sabelspoort weer en komen terug in de verbindinggang tussen de Noord- en de Zuidgalerij. We gaan in die gang naar rechts verder en in de kamer rechts voor de trap naar de Zuid-galerij staat direct na de ingang een buste die is gemaakt door voormalig koningin Beatrix.

Locatie: Markt

Locatie: Markt 11

71

Herinrichting Sabelspoort (2012). De Sabelspoort, die eind 2007 door de provincie van de gemeente werd overgenomen voor het symbolische bedrag van een euro, werd in 2012 helemaal opnieuw ingericht. De Arnhemse vormgever Willeke Evenhuis was verantwoordelijk voor deze herinrichting. Zij ontwierp het vloerkleed met dezelfde afbeeldingen als in de schoorsteenfries. De opvallende tafel en twaalf stoelen waren een ontwerp van het Arnhemse bureau Bruno van Hooijdonk en Harry Koopman.

72

Buste Alfred Mozer (2018) werd in 1985 door koningin Beatrix aangeboden ter gelegenheid van de opening van het EUREGIO-secretariaat. Alfred Mozer (1905-1979) werkte bij de Europese Commissie en was fervent voorvechter van de Europese beweging. In 2018 is de door Beatrix van Lippe-Biesterfeld gemaakte buste in een van de vergaderzalen van het Provinciehuis geplaatst.

We gaan nu richting de uitgang van het Huis der Provincie Gelderland. We gaan terug naar de Noordgalerij waar de vier grote wandkleden hangen. Daar is een zwarte stalen trap naar beneden richting het atrium van het pand. Halverwege die trap is een klein vierkant plateau waar met enige regelmaat opvallende kunstwerken te bewonderen zijn. We verlaten het Huis der Provincie Gelderland via de toegangspoort van eerder en gaan op pad naar de Arnhemse synagoge. Bij het verlaten van het Huis der Provincie Gelderland gaan we linksaf en lopen voor de Sabelspoort langs de Ariën Verhoeffstraat in. Aan het eind daarvan gaan we rechtsaf de Rodenburgstraat in. Daarna steken we iets schuin naar links bijna rechtdoor over en lopen voorlangs het FOCUS Filmtheater rechtdoor de Bakkerstraat in. We nemen de eerste straat rechts, de Pastoorstraat. Halverwege deze straat bevindt zich rechts de uit 1853 daterende Arnhemse synagoge.

Links aan de rand van de buitengevel is op ongeveer een meter hoogte een oude eerste steen te zien die steunt op de geprofileerde rand van de hardstenen plint.

Locatie: Pastoorstraat 17a

Locatie: Pastoorstraat 17a

73

Synagoge (1853) is gebouwd in een eclectische stijl naar ontwerp van stadsarchitect H.J. Heuvelink sr. Het gebouw staat op de plek waar voorheen het geboortehuis van de Joodse rechtsgeleerde Jonas Daniël Meijer stond. Om de hoek van de synagoge is de Jonas Daniël Meijerplaats naar deze rechtsgeleerde vernoemd. Heuvelink sr. heeft midden 19e eeuw de eerste aanzet gegeven voor het 'Plan tot den uitleg van de stad Arnhem'. Dat heeft o.a. geresulteerd in het Spijkerkwartier. In het eerste jaar van WOII is tweemaal door NSB'ers geprobeerd om de synagoge in brand te steken. En vanaf voorjaar 1943 werd de synagoge door de bezetter gebruikt voor de opslag van in beslag genomen radio's. Na afronding van de herstelwerkzaamheden van de in de oorlog ontstane schade werd eind 1950 de synagoge heropend. In de jaren 1967 en 2003 zijn er nog aanpassingen aan het gebouw gedaan en sinds 1974 is het gebouw een rijksmonument.

74

De Hoogduitse Synagoge is een opmerkelijk bakstenen gebouw naar ontwerp van stadsbouwmeester H.J. Heuvelink sr. (1806-1867). Het gebouw in eclectische stijl is gebouwd op de plek waar voorheen het geboortehuis van de beroemde jurist Jonas Daniel Meijer (1780-1834) stond. In de gevel zit de eerste steen (13 juli 1852; Joodse datering: 26 Tammoez 5612). De synagoge, ook wel 'sjoel' genoemd, werd in augustus 1853 plechtig ingewijd. Voorafgaand aan deze inwijding ging de Joodse gemeenschap in een plechtige optocht van de noodsynagoge op de hoek Bontinckstraat-Kerkstraat naar de Pastoorstraat.

We kijken ook even naar de bovenrand van de voorgevel. Daar zie je een rechthoekig fronton met een opschrift in het Hebreeuws.

De synagoge is maar beperkt open. Als je de kans hebt om het gebouw van binnen te bekijken, soms kan dat tijdens Open Monumentendagen of tijdens de Dag van de Arnhemse Geschiedenis, moet je dat zeker doen. De gebedsruimte is zeer indrukwekkend. In de synagoge bevindt zich een monumentale Heilige Ark uit 1853 naar ontwerp van Moritz Meijer en een klok uit 1898 met een Hebreeuwse tekst ter herinnering aan de kroning van koningin Wilhelmina in 1898. Ook zijn er een viertal bijzondere herinneringsobjecten. De eerste is een in doorzichtig materiaal uitgevoerde plaquette uit 2003.

Locatie: Pastoorstraat 17a

Locatie: Pastoorstraat 17a

75

Gevel synagoge (1852) is in het middendeel direct onder het dak voorzien van een Hebreeuwse tekst uit Jesaja 56:7. Het gebouw, een rijksmonument, is een ontwerp van stadsbouwmeester H.J. Heuvelink sr. (1806-1867). Het is gebouwd in een eclectische stijl met elementen van het neoclassicisme en de vroege neogotiek. In de gevel zit links een eerste steen met de datum 13 juli 1852 en de Joodse datering 26 Tammoez 5612. De tekst in de gevel luidt 'Want mijn huis zal een bedehuis heten voor alle volken'.

76

Plaquette ter nagedachtenis overleden Joodse medeburgers (2003) is uitgevoerd in doorzichtig materiaal en is ter nagedachtenis aan de Arnhemse Joodse medeburgers die tijdens WOII door de bezetter zijn gedeporteerd en omgebracht. Op de door R. Bruyning ontworpen plaquette ter grootte van ca. een meter in het vierkant staat in het Hebreeuws en het Nederlands de tekst 'in de stenen van dit huis zijn hun stemmen voor altijd opgenomen, het geluid van hun stem werd monddood gemaakt maar de klang blijft eeuwig resoneren'. In de synagoge zijn ook nog twee andere plaquettes (van steen) aangebracht die herinneren aan WOII.

Aan de rechterkant van het pand is er een kleine zij-ingang waar je bij binnenkomst eerst in een kleine hal terechtkomt. In deze kleine hal zijn drie gedenkstenen links in de wand aangebracht. Een uit 1853, een uit 1950 en een uit 1946

De tweede gedenksteen is aangebracht ter herinnering aan de herinwijding van de synagoge in 1950 nadat het gebouw was hersteld van de in WOII opgelopen oorlogsschade.

Locatie: Pastoorstraat 17a

Locatie: Pastoorstraat 17a

77

Gedenksteen inwijding synagoge Arnhem (1853) is geplaatst in een kleine hal in de zij-ingang rechts in de synagoge. Op de herinneringssteen, de tekst begint met 'DIT BEDEHUIS', staat de Joodse datum 15 menachem 5613. Dit is in het Nederlands 19 augustus 1853. Op de steen staan verder negen namen van de bestuursleden van de synagoge alsook de naam H.J. Heuvelink sr, zijnde de verantwoordelijk architect bij de bouw van de synagoge. In de voorgevel van de synagoge bevindt zich een eerste steen met als datum 13 juli 1852, ruim een jaar na de eerstesteenlegging is de synagoge dus ingewijd. Hoogtepunt van de inwijding was het binnendragen van de Thorarollen en het plaatsen daarvan in de Ark van het Verbond.

78

Gedenksteen herinwijding synagoge Arnhem (1950) is geplaatst in een kleine hal in de zij-ingang rechts in de synagoge. De tekst op de herinneringssteen verwijst naar het oorlogsgeweld en ook wordt in de tekst de synagoge aangeduid als 'DIT BEDEHUIS'. De Joodse datum op de gedenksteen is 1 Tebeth 5711, dit is in de gangbare jaartelling 10 december 1950. Op de steen staan verder twaalf namen van de bestuursleden van de synagoge alsook de naam J.S. Baars, zijnde de verantwoordelijk architect van het herstel van de synagoge. Vlak naast deze gedenksteen is in de wand ook een gedenksteen aangebracht van de eerste inwijding van 'DIT BEDEHUIS' in 1853.

De derde gedenksteen in de kleine ruimte is ter herinnering aan de Joodse gemeenschap uit Suriname, die financiële steun heeft gegeven om de synagoge te herstellen van de in WOII opgelopen oorlogsschade.

We verlaten de synagoge, gaan linksaf en lopen een klein stukje terug in de Pastoorstraat. Daarna slaan we rechtsaf en gaan weer de Bakkerstraat in. Aan het eind daarvan gaan we naar rechts (Vijzelstraat) en meteen weer naar links de Mariënburgstraat in. Aan het eind daarvan heb je de Koepelkerk natuurlijk al gezien. Ook van binnen is deze achthoekige kerk met z'n koepelvormige dak de moeite van het bezichtigen waard. Controleer vooraf even de openingstijden.

Locatie: Pastoorstraat 17a

Locatie: Jansplein 60

79

Gedenksteen Suriname helpt synagoge Arnhem (1946) bevindt zich in de kleine hal in de zij-ingang rechts in de synagoge. De langwerpige gedenksteen met het Joodse jaartal 5707 herinnert aan de financiële steun die de Joodse gemeenschap in Arnhem al kort na afloop van WOII heeft gekregen van geloofsgenoten in Suriname. Dankzij o.a. deze financiële steun kon de opgelopen oorlogsschade hersteld worden en werd de synagoge uiteindelijk in 1950 heringewijd.

80

Koepelkerk (1837) is gebouwd in een neoclassicistische stijl en is een ontwerp van stadsbouwmeester A.A. van Falkenstein. Als voorbeeld gebruikte Van Falkenstein het ontwerp van de Lutherse Koepelkerk te Amsterdam. De kerk is de opvolger van de oude Sint-Janskerk, onderdeel van de Commanderie van Sint-Jan, die in 1817 werd afgebroken. De binnenkant van het koepeldak bestaat, naast het centrale ronde raam, uit 144 cassettes. De achthoekige beeldbepalende kerk, een rijksmonument, is door de Nederlandse Hervormde Kerk in 1961 verkocht aan de Gereformeerde Kerk. Naast diensten van de geloofsgemeenschap, als onderdeel van het Landelijk verband Nederlandse Gereformeerde Kerken, vinden er in het gebouw ook concerten, boekpresentaties, lezingen, ed. plaats. Ook wordt de kerk gebruikt voor specifieke buurtinitiatieven of als (gehuurde) vergaderruimte.

De Koepelkerk binnenkomend loop je recht tegen een eerste steen uit 1837 aan.

Nu gaan we de kerkzaal zelf in. Deze heeft natuurlijk, net zoals de buitenkant, een achthoekige (min of meer ronde) vorm.

Locatie: Jansplein 60

Locatie: Jansplein 60

81

De Koepelkerk staat in het hart van Arnhem en wordt vaak ouder ingeschat dan hij is. In de entree is de eerste steen van de kerk te zien: 14 juni 1837. De kerk is de opvolger van de oude Sint-Janskerk, onderdeel van de Commanderie van Sint-Jan, die in 1817 werd afgebroken. De kerk is ontworpen door Anthony Aytinck van Falkenstein (1797-1840).

82

Tweeklaviersorgel (1842) van de orgelbouwers G.H. Quellhorst en C.F.A. Naber. Het orgel met snijwerk in de stijl empire is net als de kerk een rijksmonument. Bovenop de pedaaltoeren van de monumentale orgelkast, ook wel orgelbuffet genoemd, staan in hout gesneden beelden van koning David die wordt geflankeerd door twee bazuinengelen. In 2012 is het klavier van het orgel verplaatst van de achterkant naar de zijkant van het orgel.

We verlaten de Koepelkerk en bij het verlaten ervan zien we rechts voor ons het voormalige stadspostkantoor van Arnhem aan. Het postkantoor heeft tot 2009 als zodanig dienstgedaan. Na een ingrijpende renovatie kwam er in 2010 een boekhandel in en sinds 2017 is restaurant 't Taphuys in het pand gehuisvest. Als je goed naar de details in de gevel kijkt, ontdek je vanzelf waarom het pand ook wel 'Apenrots' wordt genoemd. We gaan nu voor het voormalige postkantoor naar rechts, lopen over de Jansplaats en slaan na het plein linksaf de Jansstraat in. Die volgen we tot aan de kruising waar we rechtsaf de Rijnstraat in gaan. Verderop links bij huisnummer 71, een zeer oud pand uit de 14e eeuw, stoppen we en bekijken we eerst de buitenkant. Na een renovatie in 2015 is het pand in gebruik als het kantoor- en klantcontactcentrum van de Drie Gasthuizen Groep.

In het pand zijn diverse bijzondere objecten te zien. Deze bevinden zich op de begane grond in het voorste deel van het pand. Dit deel is op werkdagen voor publiek toegankelijk en sinds 2024 is hierin het zgn. Erfgoedcentrum Drie Gasthuizen gevestigd. We gaan naar binnen en kijken eerst naar de twee beelden die opvallend tegenover de ingang staan.

Locatie: Rijnstraat 71

Locatie: Rijnstraat 71

83

Sint Petersgasthuis (1354) is een rijksmonument en een van de oudste nog bestaande gebouwen van Arnhem. Het pand is een mooi voorbeeld van middeleeuwse kasteelarchitectuur met traptorens en weergangen op de zijmuren. Een opvallend element is ook het trapportaal naar de kelder midden in de voorgevel van het pand (met daarin het jaartal 1354). Aanvankelijk was het pand een woon- en munthuis. In 1407 werd het in gebruik genomen als gasthuis en daarna heeft het uiteenlopende bestemmingen gehad. Vanwege het grote verval werd het pand halverwege de 19e en begin 20e eeuw gerenoveerd. Al vanaf 1246 trok het Catharijnen Gasthuys, het oudste gasthuis van Nederland, zich het lot van hulpbehoevenden aan. Het Sint Catharinagasthuis is de oudste instelling op het gebied van de sociale (ouderen)zorg. Sinds het einde van de 18e eeuw vormt het samen met het Sint Petersgasthuis en het Sint Anthoniegasthuis de Drie Gasthuizen Groep.

84

Oude man en oude vrouw (midden 17e eeuw) zijn twee hardstenen beelden die sinds 2018 in het Sint Petersgasthuis staan. Ze stonden op de afgebroken stenen poort van het Sint-Elisabeths Gasthuis (1860). Ze werden later in Museum Arnhem tentoongesteld. Na 1995 stonden de beelden tien jaar in de binnentuin voor personeel en patiënten van Rijnstate, dat door Eugène Terwindt was ontworpen. De beelden van anderhalve meter hoog wegen elk ongeveer vierhonderd kilo. Ze zijn in bruikleen gegeven door Museum Arnhem. Het Sint Petersgasthuis, een rijksmonument, werd rond 1354 gebouwd en is een van de oudste nog bestaande gebouwen in Arnhem. Aanvankelijk was het pand een woon- en munthuis. In 1407 werd het in gebruik genomen als gasthuis en daarna heeft het uiteenlopende bestemmingen gehad. Vanwege het grote verval werd het pand halverwege de negentiende en begin 20e eeuw gerenoveerd. Sinds 2015 is de Drie Gasthuizen Groep in het pand gehuisvest.

Kijk vooral ook naar boven en dan specifiek naar de fraai bewerkte kraagstenen ter ondersteuning van de draagbalken van het plafond.

Bij binnenkomst vallen verder natuurlijk ook direct links de beschildeerde panelen op, zgn. altaarluiken.

Locatie: Rijnstraat 71

Locatie: Rijnstraat 71

85

Kraagstenen Sint Petersgasthuis (1354), in totaal zijn er acht zichtbaar, ondersteunen de verticale draagbalken van het houten plafond. Naast een bouwkundige ondersteunende functie, hebben de kraagstenen ook een decoratieve functie en, in dit geval, waarschijnlijk ook een symbolische functie. De drie afbeeldingen op de foto tonen drie figuren met een zwaard en schild in de hand. Deze drie figuren zijn waarschijnlijk bedoeld als symbolische bewakers van het munthuis, de eerste functie van het gebouw. Het Sint Petersgasthuis is een rijksmonument en een van de oudste nog bestaande gebouwen van Arnhem. Het pand is een mooi voorbeeld van middeleeuwse kasteelarchitectuur met traptorens en weergangen op de zijmuren. Aanvankelijk was het pand een woon- en munthuis. In 1407 werd het in gebruik genomen als gasthuis en daarna heeft het uiteenlopende bestemmingen gehad. Vanwege het grote verval werd het pand halverwege de 19e en begin 20e eeuw gerenoveerd. Rond 2015 vond de laatste renovatie plaats.

86

Altaarluiken (rond 1520) hangen prominent tegen de muur van het klantencontactcentrum van de Drie Gasthuizen Groep. Het origineel bestaat uit een linker-, een midden en een rechterdeel. Het linker- en het rechterdeel hebben bovendien van origine een kleiner bovendeel. Het linkerdeel is een origineel uit de 16e eeuw. Het middendeel, het belangrijkste deel van een altaarstuk, is een kopie waarvan het origineel zich wellicht in het Louvremuseum in Parijs bevindt. Het rechterdeel is ook een kopie, maar het origineel uit de 16e eeuw bevindt zich wel in Arnhem, en wel in het Erfgoedcentrum van Rozet. De beide kleinere originele bovendelen bevinden zich in Arnhem en zijn vanaf september 2026 ook te zien in het Erfgoedcentrum Drie Gasthuizen. Alle stukken zijn aan beide zijden beschilderd, maar door wie is niet met zekerheid vastgesteld. Wellicht 'de Meester van het Bartholomeusaltaar', hij was destijds actief in Keulen en in de omgeving van Utrecht en Arnhem.

Het laatste bijzondere object in het publieksgedeelte van het pand staat direct rechts na binnenkomst, een beeld van Sint Petrus. Door de ramen aan de buitenzijde is dit beeld beter te zien.

In het niet voor publiek toegankelijke deel van het pand is nog een bijzondere steen uit 1618 te vinden. Deze is destijds geplaatst door rentmeester Johan Haeck en pas kort na WOII tijdens wederopbouwwerkzaamheden gevonden. In de bijzondere steen zijn een zwaard en een gebroken rad afgebeeld, de zinnebeelden van de heilige Catharina van Alexandrië. En in de bestuurskamer staat nog een in 2022 door kunstenaar Natasja van den Eng gemaakte fraaie buste van hertog Karel van Gelre. We verlaten het pand en gaan linksaf verder in de Rijnstraat. Die lopen we helemaal uit en aan het eind gaan we iets naar links via de voetgangersoversteek onder de Nelson Mandelabrug door. Na ruim 500 meter, alsmäär rechtdoor lopend over het voetpad naast het fietspad, dit heet Onderlangs, zien we vanzelf aan onze rechterhand het gebouw van de hogeschool voor de kunsten ArtEZ, de voormalige kunstacademie Arnhem.

Locatie: Rijnstraat 71

Locatie: Onderlangs 9

87

Sint Petrus (1952 en 2011) staat prominent op de top van de gevel van het Sint Petersgasthuis. Het beeld is een replica uit 2011 en is gemaakt door Karoly Szekeres. Het originele beeld, gemaakt van zachte tufsteen dat veel te lijden had van het weer, staat in de binnenruimte van het pand en is in 1952 gemaakt door Eduard L.W.R. Speyart van Woerden. Het Sint Petersgasthuis, een rijksmonument, werd rond 1354 gebouwd en is een van de oudste nog bestaande gebouwen in Arnhem. Aanvankelijk was het pand een woon- en munthuis. In 1407 werd het in gebruik genomen als gasthuis en daarna heeft het uiteenlopende bestemmingen gehad. Vanwege het grote verval werd het pand halverwege de 19e en begin 20e eeuw gerenoveerd. Een aantal jaren geleden vond de laatste renovatie plaats en sinds 2015 is de Drie Gasthuizen Groep er in gehuisvest.

88

Academie voor beeldende kunsten Arnhem (1963) is de Arnhemse locatie van ArtEZ hogeschool voor de Kunsten. Met name de mode-opleiding in Arnhem geniet internationale bekendheid. Het gebouw is een ontwerp van Gerrit Rietveld. De horizontale lijnen van het gebouw, de vliesgevels, de witte bakstenen en het ruimtelijk ontwerp zijn kenmerken die zijn werk karakteriseren. Rietveld is ondermeer bekend als lid van De Stijl en als pionier van het Nieuwe Bouwen. Door opgelegde bezuinigingen tijdens de bouw kwamen er al snel na de officiële opening gebreken aan het licht. Er waren veel lekkages en veel klachten over het overvloedige zonlicht. Om dit te veel aan zonlicht te voorkomen is later de opvallende zonnewering aangebracht. Vanaf 2015 is het pand een rijksmonument.

Naar het pand kijkend heb je natuurlijk al het moderne kunstwerk gezien, ook een rijksmonument, dat bijna recht voor de ingang in het gazon staat.

Maar wat minder opvalt is het glas-in-loodraam dat op een hoogte van ongeveer 2,5 meter rechts in de raampartij is aangebracht.

Locatie: Onderlangs 9

Locatie: Onderlangs 9

89

Construction (1963) ofwel Ontmoeting, staat recht voor de ingang van het Rietveldgebouw van ArtEZ. Het stalen kunstwerk van André Volten nodigt uit eromheen te wandelen en het van alle kanten te bekijken. Veel mensen zullen er echter gewoon aan voorbij lopen omdat het kunstwerk er zo vanzelfsprekend lijkt te staan.

90

Tuinieren (1997) is een groot glas-in-loodraam van kunstenaar Raquel Maulwurf dat zij heeft gemaakt als afstudeerproject voor haar opleiding Vrije Kunst aan de (destijds) Hogeschool voor de Kunsten Arnhem (HKA, inmiddels ArtEZ). Het twee bij twee meter grote raam is op een hoogte van ongeveer 2,5 meter geplaatst aan de rechterkant van de voorgevel van het Rietveldgebouw aan Onderlangs. Rond 2010 moesten alle raampartijen van het gebouw worden aangepast/vervallen en werd het glas-in-loodraam verwijderd en in opslag gelegd. Daar heeft het meer dan tien jaar gelegen/gestaan en leek het vergeten. Totdat het in 2022 opnieuw onder de aandacht kwam. Het raam was op diverse plekken beschadigd en er werd bekeken om het eventueel bij een veiling aan te bieden. Uiteindelijk is het raam gerestaureerd en in 2023 herplaatst op (ongeveer) dezelfde plek als in het verleden.

We gaan nu het gebouw binnen. Recht voor je zie je natuurlijk meteen de grote glaswand bovenaan de trap. Overigens zijn er regelmatig Open Dagen in de school. Een aanrader. Dan kun je op je gemak door het hele pand lopen waar dan van alles rond de diverse opleidingen is te zien. Maar voor nu gaat onze aandacht vooral uit naar de grote glaswand.

We verlaten het schoolgebouw weer en gaan rechtsaf via het fietspad (dus let op) verder in Onderlangs. We nemen nu het eerste pad rechts en je loopt nu het kleine stadspark Park Onderlangs in. Direct voor je zie je een open ruimte met aan beide zijden een pad (en iets later ook een trap) naar boven. We nemen het pad (en trap) links naar boven en passeren dan de restanten van de oude Joodse begraafplaats Sandberg uit 1755. In deel 3 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum wordt deze uitgebreid beschreven. Nog iets verder naar boven lopend kom je uit op de Utrechtseweg. Daar slaan we rechtsaf en passeren het gebouw van Museum Arnhem. Direct na het museumgebouw is de vrij toegankelijke museumtuin.

Locatie: Onderlangs 9

Locatie: Utrechtseweg 87

91

Afstudeerproject (2011) is het eindwerkstuk van Yvonne van der Poel dat is aangebracht op de glazen gevel boven de entree aan de achterkant van het Rietveldgebouw van ArteZ Arnhem. De grootte is circa acht bij vier meter, op de foto een paar fragmenten. Over haar werkstuk zei de studente van de opleiding Docent Beeldende Kunst en Vormgeving (DBKV) destijds 'Het Rietveldgebouw bood mij een drager voor taal en een beeldend leidraad. De teksten volgen de ritmiek van de ramen rondom het gebouw, het werk in de trappengang van de academie is een schijf hiervan. Het toepassen van het nieuwe font geeft een nieuwe huid aan het Rietveldgebouw, die zowel integreert in het gebouw als een andere wereld door middel van taal weergeeft.'

92

Buitensociëteit (rond 1870) luidde de naam van het pand waar tegenwoordig Museum Arnhem (voorheen Museum voor Moderne Kunst Arnhem en daarvoor Gemeentemuseum Arnhem) is gehuisvest. Het rijksmonument ligt op de stuwwal van de voorlaatste IJstijd en is een ontwerp in eclectische stijl van architect C. Outshoorn. In 1888 werd het gebouw van de herensociëteit ingrijpend gewijzigd door de architecten J.G. van Gendt en C.M.G. Nieraad en kreeg het o.a. een overdekte kegelbaan en een muziektent. Echter, de verbouwingskosten vielen fors hoger uit dan gepland en het teruglopende ledental kon de schuldenlast niet dragen met als resultaat een faillissement. Om speculanten voor te zijn kocht de gemeente Arnhem het pand op deze unieke plek en kort na WOI opende het Gemeentemuseum Arnhem in 1920 haar deuren. Na een in 2017 gestarte grote vernieuwbouw (verbouwing en uitbreiding) naar een ontwerp van Benthem Crouwel Architects, ging het museum in het voorjaar van 2022 weer open.

We gaan nu de gratis toegankelijke museumtuin in. Controleer vooraf wel even de openingstijden. Na een vernieuwbouw van vier jaren ging Museum Arnhem in mei 2022 weer open. Ook de museumtuin is helemaal vernieuwd en meerdere kunstwerken die eerder in de museumtuin stonden, hebben daarin weer een mooie plek gekregen. We lopen een rondje 'met de klok mee' dus beginnen we links. Het eerste kunstwerk is pas sinds een paar jaar in het bezit van het museum en is ook vanaf de straatkant zeer goed te zien.

Daar tegenover een groot opvallend kunstwerk dat ook door op de straat lopende voorbijgangers wordt bekeken.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

93

Borstentros (2010) is een zeer opvallend glazen kunstwerk van circa vijf meter lang. Het lijkt op een soort druiventros en bestaat uit grote, weelderige, lichtroze glazen bollen die borsten voorstellen. De kleur roze symboliseert de oorsprong van het leven, de grote hoeveelheid bollen verwijst naar vruchtbaarheid en overdaad. Het werk van Maria Roosen is een favoriet bij de bezoekers van de museumtuin. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

94

Asis Rafiki (2022) is gemaakt door kunstenaar Monika Dahlberg en betekent, vertaald vanuit het Swahili, Zonnevriend. Het ruim drie meter hoge nieuwe kunstwerk is in opdracht van Museum Arnhem gemaakt en heeft een prominente plaats gekregen in de gratis toegankelijke vernieuwde museumtuin. Het beeld is uitgevoerd in gegoten en geperst aluminium en het gezicht is, als symbool voor status en macht, bekleed met bladgoud. Het is een knipoog van Afrikaanse beeldcultuur naar de populaire westerse beeldcultuur en toerisme-industrie. Deze keer in de vorm van een Mickey Mouse achtige figuur als een kinky schepsel met een menselijk aandoende muizenkop.

Het pad verder volgend komen we vanzelf alle andere kunstwerken tegen.

Locatie: Utrechtseweg 87

95

Phyllotaxis (1993) is een studie naar bladstanden. Hoe zijn bladeren rond een stam of tak gegroepeerd (phyllotaxis betekent bladstand). Het bronzen beeld van Sjoerd Buisman is een zeer uitvergrote weergave van de opbouw van een bladstengel. Door de abstracte vorm bezit het werk echter ook een sterke autonome kracht. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

96

Earthbound (1965) bestaat uit bronzen platen en staven en is bijna drie meter hoog. Het lijkt op een figuur met een lange arm die naar de hemel wijst. Het expressionistische werk van Pearl Perlmutter beweegt zich tussen figuratie en abstractie en gaat over eenzaamheid, isolement en strijd. De schijnbaar klapwiekende 'armen' van het kunstwerk worden tegengewerkt door de aan de aarde vastgeklonken 'benen'. Het proces van loskomen stuit op een gevoel van gebondenheid. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Het volgende kunstwerk heeft nog het meeste weg van een douchende man in een douchcabine.

Locatie: Utrechtseweg 87

97

L 2,5% Proof (1993) was één van de meest spraakmakende werken van Sonsbeek '93. Het kunstwerk van Marc Quinn wordt in de volksmond ook wel 'de pissende man' genoemd en bestaat uit een dubbelwandige matglazen vitrine met daarin een goed herkenbare, naakte man met een penis die rode vloeistof spuit. De man is elke paar minuten een paar seconden zichtbaar. Tijdens Sonsbeek '93 stond het kunstwerk vlak voor de Koepelkerk op het Jansplein. De kerkgemeenschap kon geen waardering opbrengen voor de pissende man, net als een groot deel van de bevolking. Herhaaldelijk werd geprobeerd het werk te vernielen. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

98

Z wanenhals (2000) is gemaakt van cortenstaal. Het stond in de voortuin van het museum. Het heeft de van Klaas Gubbels bekende koffiepotvorm, maar dan in een lange, dunne en uitgerekte 'Giacometti-vorm'. Andere door Gubbels gebruikte thema's zijn de stoel en de tafel, altijd in een herkenbare stijl. Voorheen stond het kunstwerk in de voortuin rechts van de ingang van het museum, na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

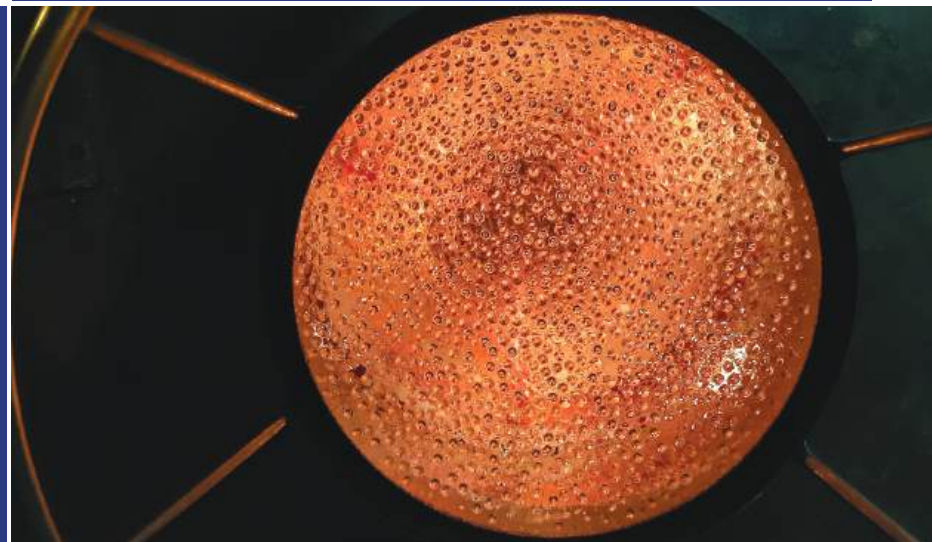

Om dit kunstwerk te kunnen zien, moet je een via smalle trap naar een ondergrondse ruimte afdalen.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

99

Warrior with Shield (1954) was onderdeel van Sonsbeek '55. Het stelt een krijger met schild voor die geen linkerarm en -been heeft. Het verbeeldt zowel heldendom als tragedie. Het bronzen beeld van circa 1,5 meter hoog is in een oplage van zeven exemplaren gemaakt. Nummer 5 werd door de gemeente Arnhem aangekocht vanwege de verwijzing naar WOII. Het beeld van Henry Moore is enkele keren verhuisd binnen Arnhem. Eerst stond het in de tuin van het (destijds) Gemeentemuseum Arnhem. Daarna in 1970 op voordracht van destijds museumdirecteur Pierre Janssen tussen Eusebiuskerk en Duivelshuis. Daarna eind jaren 70 vlakbij de Waalse Kerk, waar het door vandalen van de sokkel werd getrokken. Daarna begin jaren 80 naar wens van de kunstenaar aan de voet van de Rijnbrug omdat daar tijdens de Slag om Arnhem zware oorlogshandelingen hadden plaatsgevonden. Ten slotte werd het inmiddels zeer kostbare beeld eind jaren 90 in de museumtuin teruggeplaatst.

100

Ondergrondse fontein (1989) is een ruimtelijk werk dat bestaat uit een betonnen entree via welke je met een trap naar beneden gaat en dan in ondergrondse betonnen ruimte komt. Die ruimte is schaars verlicht. In het midden van de ruimte ligt een transparante perspexplaat. Men kan erdoorheen de diepte in kijken. Daar spuit een fontein rode vloeistof in drie stralen omhoog en stroomt via een spiraal weer terug naar beneden. Men hoort het gedender van het water. Volgens kunstenaar Thom Puckey symboliseert de rode fontein zo de oerbron, die staat voor het begin van al het leven.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

101

De Kochbunker (1944) is een eenpersoonsbunker die in het najaar van 1944 onder dwang van de Duitse bezetter door dwangarbeiders werden gebouwd. De Kochbunkers, de officiële benaming is 'K-Rohrenstand', werden in de stuwwal langs de (Neder)Rijn geplaatst waardoor de Duitse militairen vanaf eind 1944 goed zicht hadden op de naderende 'vijand' vanuit de Betuwe. In totaal zijn er vanaf 1944 honderden van deze Kochbunkers in het Duitse Rijk gebouwd. Hiervan ook enige tientallen in Nederland waarvan die in Arnhem onderdeel waren van de Duitse Pantherstellung. Dit verdedigingssysteem liep gedeeltelijk langs de Rijn en eindigde in noordelijke richting bij het IJsselmeer. Op diverse plaatsen in Nederland zijn Kochbunkers bewaard gebleven. Twee daarvan bevinden zich aan de zuidrand van de gratis toegankelijke museumtuin van Museum Arnhem. Ruim 300 meter ten westen van het museum ligt direct naast het Uitzichtpunt Bovenover (een gemeentelijk monument) nog een derde bunker van hetzelfde type.

102

Under a Rock (1986) is een kunstwerk dat lijkt op een officieel monument of een oude stenen tafel zoals er enkele in de Arnhemse parken staan. De granieten bank werd gemaakt voor Sonsbeek '86. Maar het is meer dan een monument of oude stenen tafel. In het blad is een Engelse tekst gegraveerd die waarschijnlijk over de dood gaat. Kunstenaar Jenny Holzer nodigt je feitelijk uit om over de tekst na te denken. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

De zeer uitvergrote appel was je zeker al opgevallen.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

103

The Owl and the Pussycat went to see (1986) is een constructie van stalen profielen en een raamwerk van perspexplaat dat door de wijze waarop het geplaatst is de kijker op het verkeerde been zet. De boog omsluit een raamwerk van vurenhout waarin een matte perspexplaat is geplaatst. De perspexplaat is deels doorzichtig en in perspectief geplaatst. De staven waarmee het houten raamwerk zijn vastgezet, lijken dit perspectief te volgen, maar hebben niet hetzelfde verdwijnpunt. Kunstenaar Irene Fortuyn heeft dit werk samen gemaakt met haar man, beeldend kunstenaar Robert O'Brien.

104

Appel (1977) is opgebouwd uit onbewerkte losse stukken vurenhout van 2,4 centimeter dik en met verschillende lengtes. Het kunstwerk van Kees Franse heeft een doorsnede van circa twee meter. In de openingen tussen de verschillende lagen vurenhout vestigen zich steeds meer insecten en door de ligging versmelt het met zijn natuurlijke omgeving. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

105

Venustrechter (1986) bestaat uit twee kegels die op elkaar staan. Ze hebben een zeer uiteenlopend formaat. In de bovenste kegel ligt een vergulde bol. De onderste kegel is aan de binnenzijde bekleed met spiegels en visualiseert een kringloop van verdamping en condensatie. Deze symboliek is ook in de gouden bol te vinden. De achterliggende gedachte is dat uit ogenschijnlijk eenvoudige stoffen, goud kan worden gemaakt. Het kunstwerk van Rebecca Horn was onderdeel van Sonsbeek '86. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

106

On Invisible Waves (2001) is een tuinstallatie die speciaal voor deze plek in de museumtuin is gemaakt. Om een gat liggen 72 stenen met daarop mannennamen gegraveerd in het Arabisch. Deze namen worden ook in Iran gebruikt en zijn een verwijzing naar Allah. In Iran mogen alleen mannen een naam dragen die aan God refereert. Het werk van Soheila Najand is een kritische reflectie op hoe taal, geloof en macht met elkaar verbonden zijn en hoe daaronder geweld en uitsluiting verborgen kunnen liggen.

De kleurrijke 'tafeltennistafel' waar we nu naartoe lopen, wordt dagelijks door liefhebbers gebruikt.

Voor het volgende kunstwerk gaan we richting de brede trap aan de rand van de museumtuin. Bovenaan die trap heb je de stofzuigende persoon natuurlijk al gezien.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

107

Pong (2014) is een pingpongtafel, een van vier stuks, die onderdeel waren van Sonsbeek '16. Het werk van kunstenaar Louie Cordero haalde een stukje van het kleurrijke en vrolijke straatbeeld van Manilla naar Park Sonsbeek. Voor de op de tafels aangebrachte prints is dezelfde autolak gebruikt als voor de stadsbussen (Jeepney's) van Manilla. Het is daar een sport de bussen zo origineel mogelijk te beschilderen. Pingpong is er razend populair. Niet alleen als sport, maar ook als sociale bezigheid. De vier bijzondere van fiberglas gemaakte pingpongtafels waren voor het eerst te zien in 2014 tijdens de Art Fair Philippines. Na afloop van Sonsbeek '16 heeft de gemeente Arnhem twee tafels aangekocht. Een van deze tafels, die gewoon gebruikt kunnen worden, is kort na aankoop geplaatst in de Rodenburgstraat, de andere tafel is in mei 2022 geplaatst in de vernieuwde gratis toegankelijk beeldentuin van Museum Arnhem.

114 | Kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum - deel 2

108

Filosloof (2003) stelt een grote stofzuigende persoon voor en is gemaakt van blauw polyester. Het beeld was destijds een feministisch statement. Het stond in de oude beeldentuin onder de grote boom in het midden van de tuin. Na een vernieuwbouw van vier jaren ging Museum Arnhem in mei 2022 weer open. Ook de gratis toegankelijke museumtuin is helemaal vernieuwd en het kunstwerk van Maja van Hall heeft daarin weer een mooie plek gekregen, opvallend bovenaan de trap die leidt naar het zwevende balkon aan de zijkant van het museum.

115 | Kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum - deel 2

Het deel waar je nu staat is overigens een deel van de nieuwbouw van het museum die in 2022 is gereedgekomen. Loop hier boven ook even door naar de glazen balustrade om de hoogte van dit deel van de nieuwbouw te kunnen 'voelen'.

We gaan nu weer met de trap naar beneden en gaan dan de elf kunstwerken bekijken die links naast de trap in het grasveld staan.

Locatie: Utrechtseweg 87

109

Zwerfkei in twee gelijke delen (1985) is een granieten zwerfkei die in twee gelijke delen is gezaagd en gepolijst. In zijn sculpturen combineert kunstenaar Ewerdt Hilgemann de schijnbare toevalligheid van de natuur met de berekenende vormgeving van de mens. Deze doormidden gezaagde zwerfkei is door hem in twee gelijke delen verdeeld en de breukvlakken laten de kleur en de opbouw van de steen goed zien. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

110

Portret (1986) is gemaakt van brons en ruim twee meter hoog. Het kunstwerk van Sigurdur Gudmundsson heeft de vorm van een ovale berg en heeft vlak boven de grond aan een zijde geen ondersteuning. Over het beeld lopen twee horizontale strepen die het beeld in drie ongeveer gelijke stukken lijken te verdelen. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

111

Het Kauwgommeisje (2008) nodigt de toeschouwer uit om zijn kauwgom op het beeld te plakken. Het beeld is circa 1,5 meter hoog en biedt ruimte aan wel 10.000 kauwgoms. Ineke Kaagman heeft het kunstwerk in opdracht van het museum gemaakt. Het is een meisje met een jurkje aan en een masker op, vervaardigd in donkerbruin keramiek. Het kunstwerk refereert op speelse wijze aan intimiteit, lichamelijkeheid, verleiding en identiteit.

112

Mensenpaar (1924) zijn twee gestileerde figuren. De man legt zijn hand op de schouder van de vrouw. Met dit gebaar wordt hun twee-eenheid benadrukt. Het klassieke kunstwerk van Hildo Krop is gemaakt van Pouillenay kalksteen en staat op een massieve betonnen sokkel. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

113

Het Boek (1993) heeft een staande ovale vorm met een klein hoofd. Het lijkt alsof het circa een meter hoge bronzen beeld in een trappelzak staat, met onder zijn arm een boek. Kunstenaar Henk Visch heeft een fascinatie voor de menselijke figuur. Het werk slaat een brug tussen kunst en het dagelijks leven. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

114

De Heilige Barbara (1916) is een bronzen plastiek voorstellende een achteroverleunende Heilige Barbara met ingeplooid gewaad. In haar linkerhand heeft ze een palmtak (het symbool voor de overwinning op de dood) en in haar rechterhand houdt ze een toren vast (waarin ze volgens de legende door haar vader ter bescherming van de buitenwereld was opgesloten). Na een vernieuwbouw van vier jaren ging Museum Arnhem in mei 2022 weer open. Ook de gratis toegankelijke museumtuin is helemaal vernieuwd en het kunstwerk van Antoine Bourdelle heeft daarin een mooie plek gekregen.

Het volgende kunstwerk is van de Franse kunstenaar François Pompon. Op het Willemsplein in het centrum van Arnhem staat eveneens een kunstwerk van hem (zie routenummer 89 van het boekje deel 1 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum).

Locatie: Utrechtseweg 87

115

De Pelikaan (1954) lijkt sprekend op een echte pelikaan, ondanks dat kunstenaar François Pompon de vorm van het dier vereenvoudigde zodat slechts de meest karakteristieke vorm zichtbaar was. De kunstenaar probeerde zo de bewegingen van het dier te vangen in. Het bronzen beeld heeft zeker tien jaren niet meer in de museumtuin gestaan. Maar na de vernieuwbouw van Museum Arnhem, waarbij ook de museumtuin een opknabbeurt heeft gekregen, heeft het beeld vanaf mei 2022 weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

Locatie: Utrechtseweg 87

116

Vrouwelijk figuur (1935) is gemaakt door kunstenaar Dirk Wolbers die gespecialiseerd was in het maken van monumentale beeldengroepen voor gebouwen en grafmonumenten. De vrouwfiguur doet denken aan Griekse en Romeinse godinnen en met haar afgewende hoofd en haar linkerarm achter haar rug gedraaid straalt ze een ontspannen houding uit. Na een vernieuwbouw van vier jaren ging Museum Arnhem in mei 2022 weer open. Ook de gratis toegankelijke museumtuin is helemaal vernieuwd en het kunstwerk van Dirk Wolbers heeft daarin een mooie plek gekregen.

Het volgende kunstwerk is het nieuwste kunstwerk in de museumtuin. De meegekleurde houten pallet onder het kunstwerk is onderdeel van het kunstwerk.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

117

Schrijdende danseres met tamboerijn (1982) is een door kunstenaar Fioen Blaisse geabstraheerd beeld van een danseres. Het gaat de kunstenaar vooral om de beweging van de danseres en niet om haar lichamelijke uiterlijk. De vraag is wel: waar is de tamboerijn? Door haar reizen in Tunesië zijn danseressen een terugkerend thema in haar werk.

118

Moederslang was in 2022 onderdeel van de tijdelijke expositie 'Tussen Grenzen' van Museum Arnhem. Eind 2023 heeft het museum het kunstwerk van Susanne Khalil Yusef aangeschaft, met steun van het Mondriaan Fonds, en geplaatst in de beeldentuin van het museum. Het beeld is het resultaat van ontmoetingen die de kunstenaar had met de moeders van de Arnhemse Stichting JAM. Deze stichting is een vrouwenorganisatie die zich inzet voor jonge moeders bij het vinden, in uitgebreide zin, van hun eigen plek binnen de maatschappij. Net als de kunstenaar hebben deze moeders veel meegemaakt. De meer dan levensgrote slang verwijst naar problemen die soms groter kunnen zijn dan jezelf. Maar je angsten en problemen onder ogen zien, kan het begin zijn van herstel. De kracht van de moeders om controle over hun leven te krijgen en te blijven vechten voor verbetering, is wat dit kunstwerk symboliseert.

Op weg naar twee zeer oude deuren die in de gevel van het museum zijn aangebracht, zouden we bijna de dikke boom met de schommel voorbij lopen. Het is een schommel die gewoon gebruikt kan worden. Maar tegelijkertijd is het een kunstwerk.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Utrechtseweg 87

119

Autoritratto (1993, zelfportret) was onderdeel van Sonsbeek '93. Het patina geeft het hoofd van het bronzen beeld een bijzondere uitstraling. Het beeld toont de kunstenaar Alighiero e Boetti met een handdouche en als daar water uitkomt op zijn verwarde hoofd geeft dat stoom af. Voor de kunstenaar had het kunstwerk twee betekenissen: Een ironische metafoor voor het proces van artistieke creatie en een zelfportret van een zieke man. Bij de kunstenaar was dat jaar een hersentumor vastgesteld waaraan hij in 1994 overleed. Na de vernieuwbouw heeft het kunstwerk weer een mooie plek gekregen in de gratis toegankelijke museumtuin.

120

Schommel (2010) is gewoonweg een schommel. Het is een kunstwerk als gebruiksvoorwerp. Na een vernieuwbouw van vier jaren ging Museum Arnhem in mei 2022 weer open. Ook de gratis toegankelijke museumtuin is helemaal vernieuwd. In eerste instantie werd het kunstwerk niet herplaatst omdat het ruimte moest maken voor een tijdelijk kunstwerk als onderdeel van een tentoonstelling. Na afloop van die tentoonstelling werd het kunstwerk van Ineke Hans in 2024 weer teruggeplaatst in de museumtuin.

Nu gaan we wel naar de laatste twee objecten in de museumtuin. Het zijn twee oude deuren met hun omlijstingen uit de 18e eeuw die in de zuidgevel van het museum zijn aangebracht.

We verlaten de museumtuin en gaan na de uitgang naar rechts verder in de Utrechtseweg, die overigens enige tientallen meters verder overgaat in de Utrechtsestraat. Na een paar honderd meter kan links het nieuwe station Arnhem Centraal je niet zijn ontgaan. Dat nieuwe station is in de plaats gekomen van het station uit 1954, de wederopbouwperiode. Dat station uit 1954 werd al snel door velen qua architectuur te nietig gevonden voor de ruimte waarin het stond. In 2007 werd dit station gesloopt om plaats te maken voor het huidige station Arnhem Centraal.

Locatie: Utrechtseweg 87

Locatie: Stationsplein

121

Twee deuren met hun omlijstingen uit de 18e eeuw zijn in de achtergevel van Museum Arnhem aangebracht en vanuit de museumtuin te bewonderen.

- Deur en omlijsting van voorheen Bakkerstraat 56. In de achtergevel van het museum pand zijn twee deuroplijstingen van oude Arnhemse huizen gemetseld. De breedste deur (op de foto links), uit 1729 in Louis XIV-stijl, is van de stadsmunt 'De Olde Munte', Bakkerstraat 56. Boven de deur staat het alliantiewapen van de familie Brantsen.
- Deur en omlijsting van voorheen Walburgislaan 10. In de achtergevel van het museum pand zijn twee deuroplijstingen van oude Arnhemse huizen gemetseld. De smallere deur (op de foto rechts), uit het midden van de 18e eeuw in Louis XVI-stijl, is van het pand Sint Walburgisplein 10. Boven deze deur staat het familiewapen van Van Engelen.

122

Station Arnhem Centraal (2015) is, inclusief het gebied er rondom, een ontwerp van architect Ben van Erkel van UNStudio. Dit was zeker niet het eerste spoorwegstation van Arnhem. Dat dateert nl. uit 1845 toen de spoorlijn Utrecht-Arnhem, Rhijnspoorweg geheten, feestelijk werd geopend. Destijds geëxploiteerd door de Nederlandsche Rhijnspoorweg-Maatschappij. In 1867 werd er een nieuw spoorwegstation geopend, destijds geëxploiteerd door de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, de voorloper van de huidige NS. Dit tweede stationsgebouw werd tijdens de Slag om Arnhem in september 1944 vrijwel geheel verwoest. Uiteindelijk kreeg Arnhem in 1954 het bij de meeste Arnhemmers bekende (inmiddels derde) NS-station, een ontwerp van architect H.G.J. Schelling. Als extra had het station uit de jaren 50 aan de Amsterdamseweg, NS-station Sonsbeekzijde genoemd, een aparte ingang met een eigen (klein) stationsgebouw. Rond 2010 is dit kleine stationsgebouw in Park Presikhaaf herbouwd als horecagelegenheid.

We gaan het station aan de kant van de Utrechtsestraat in. Binnen iets verder doorlopend kom je vanzelf in de grote binnenruimte met aan het plafond in het midden, dat is vanaf de binnenkomst rechts, een lichtkunstwerk. Voor deze grote ruimte is dit lichtkunstwerk eigenlijk een beetje aan de kleine kant.

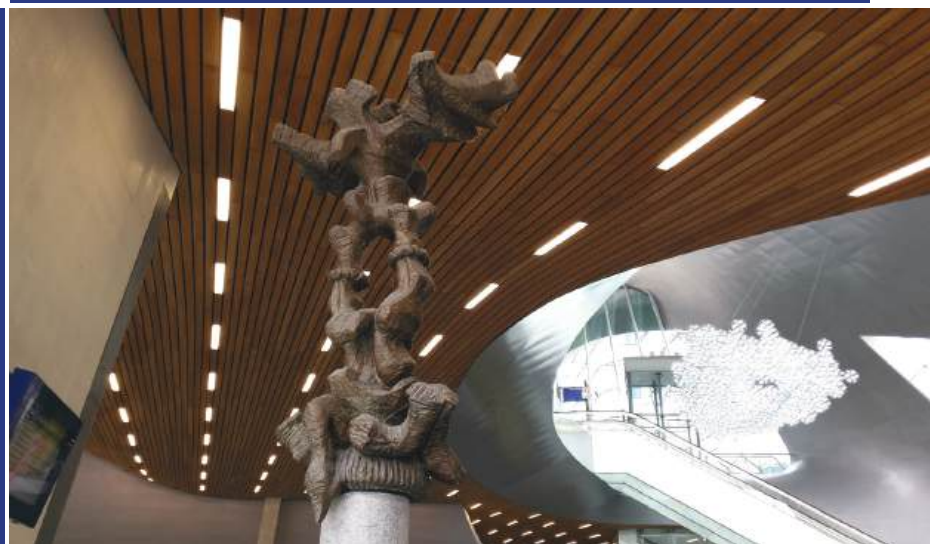

Loop eens rond in deze binnenruimte en neem ook de roltrap naar boven. Dan krijg je een goed beeld van de futuristische constructie van deze ruimte. Als je daarna met de brede trap weer naar beneden gaat, loop je onderaan de trap aan de rechterkant bijna tegen een kunstwerk aan.

Locatie: Stationsplein

Locatie: Stationsplein

123

Wolk (2015) is een wolk van ledlampjes waarvan, als de ene helft brandt, de andere helft uit is en v.v. Hierdoor verspringt het licht telkens. Het kunstwerk wordt ook wel Happy Cloud of Sunny Cloud genoemd. Het kunstwerk hangt in de hal van station Arnhem Centraal. Een soortgelijk kunstwerk hangt in vijf andere NS-stations. Kunstenaar John Körmerling werd in 2005 geselecteerd bij een wedstrijd die was uitgeschreven voor het maken van een kunstwerk voor de nieuwe HSL-meeting points in de zes stations. Die wedstrijd was uitgeschreven door Atelier HSL, in samenwerking met NS, het Ministerie van VROM en ProRail. Al deze zes stations waren eind jaren 80 in de ministeriële 'Vierde Nota Ruimtelijke Ordening' als Nieuw Sleutelproject aangewezen om de internationale concurrentiepositie van Nederland en de ruimtelijke ontwikkeling in de zes steden te stimuleren. De uitvoering van het Nieuwe Sleutelproject was een samenwerking tussen het Rijk, provinciale en gemeentelijke overheden, NS en ProRail.

124

Phoenix (1954) staat onopvallend in de centrale hal van Arnhem Centraal. Het bronzen kunstwerk van Willem Reijers op een stenen zuil herinnert aan de vernieling en herbouw (ondergang en wederopbouw) van het treinstation kort na de oorlog. Het kunstwerk is door de gemeente Arnhem aan de NS geschonken. Toen de directie van de NS het beeld in 1991 uit het voormalige station had verwijderd en vervangen door een 'meetingpoint', een grote moderne blauwe paal, ontstond er in Arnhem zoveel ophef dat de directie het kunstwerk snel weer terugplaatste. Van het kunstwerk zijn vier afgietsels. Een ervan staat in Arnhem, een ervan staat in Museum Kröller-Müller, een staat er in Amsterdam (hoek 2e Weteringdwarsstraat – Spiegelgracht) en van een is de plaats onbekend (wellicht is het verloren gegaan).

Het laatste object dat we in de stationshal gaan bekijken hangt net om de hoek van de wand rechts van het kleine OV-informatiepunt.

We verlaten het Station Arnhem Centraal via de uitgang links en komen dan uit op het buitenplein van het station. We gaan nu richting de laatste locaties waar nog een paar objecten te bekijken zijn. Daarvoor moeten we wel een eindje lopen, ongeveer een km. Vanuit het buitenplein van het station houden we links aan, dit is de Oude Stationsstraat. Aan het eind daarvan draaien we naar rechts mee en steken we bij de verkeerslichten over. Dit is het Willemsplein en na de verkeerslichten gaan we naar links verder. Verderop gaan we net voorbij het groene plein van het Gele Rijders Plein rechtsaf de Bovenbeekstraat in. Deze blijven we rechtdoor volgen en deze straat gaat bij een vijsplitsing over in de Beekstraat. Een eindje verderop zie je links de Sint Jansbeek met daarachter een kerkje. Een rijksmonument en een van de oudste gebouwen van Arnhem.

Locatie: Stationsplein

Locatie: Gaasthuisstraat 1

125

Plaquette overleden Arnhemse NS-medewerkers (1948) hangt in de hal van station Arnhem Centraal, tegen de wand bij de doorgang naar het busstation. Op de herinneringsplaquette staat de tekst 'TER GEDACHTENIS AAN HEN DIE VIELEN 1940-1945' met daaronder de namen van veertien omgekomen NS-medewerkers. De plaquette is vervaardigd door H.Th. Boormeester van de N.V. Ateliers voor Kunstnijverheid Winkelman te Amsterdam. In meer dan honderd NS-stations hangt voor de omgekomen NS-medewerkers een gelijksoortige plaquette. Opmerkelijk is dat altijd de mannelijke slachtoffers met hun initialen en de vrouwelijke slachtoffers met hun voornaam worden vermeld.

126

Waalse Kerk (eerste helft 15e eeuw) werd in het verleden Agnietenkapel genoemd. Het huidige kerkgebouw is het enige overblijfsel van een klooster dat zich rondom deze kapel uitstreckte. Tot 1428 was het klooster in gebruik door de Zusters van het Gemene Leven, daarna betrokken de Agnietenzusters het klooster. In 1636 stierf het klooster uit en werden de gebouwen bij het Sint Catharinagasthuis gevoegd. Sinds 1751 is de kerk in gebruik door de Waals-Hervormde Gemeente (Église Wallonne d'Arnhem), die het gebouw in 1860 kocht. Tevens houden de Doopsgezinde Gemeente Arnhem, de Evangelistische Broedergemeente Arnhem en de Jansbeek Ekklesia hun diensten in de Waalse kerk. In de basis is de bouwstijl van het pand laatgotisch. Forse oorlogsschade maakte restauratie noodzakelijk. Die vond in de periode 1950-1952 plaats onder leiding van architect Ir. J.B. Baron van Asbeck. De vernieuwde westgevel in de stijl Delftse School was onderdeel van deze restauratie.

Het kerkje is regelmatig geopend en sowieso tijdens Open Monumentendagen en tijdens de Dag van de Arnhemse Geschiedenis. Ga er vooral een keer binnen kijken, want er is een mooie eerste steen te zien en een modern glas-in-loodraam. Die eerste steen bevindt zich direct rechts in het voorportaal van het kerkje en vertelt de geschiedenis ervan.

Het moderne glas-in-loodraam zie je direct bij binnenkomst van de kleine kerkzaal recht voor je.

Locatie: Gaasthuisstraat 1

Locatie: Gaasthuisstraat 1

127

Herdenkingssteen Waalse Kerk (1953) bevindt zich direct rechts in de voorhal van de Waalse Kerk (ook wel Agnietenkapel). Op de steen komen meerdere jaartallen in Romeinse cijfers voor die in het kort de geschiedenis van de kerk vertellen. MCDIV = 1404, het jaartal van de bouw van de Agnietenkapel. MDCXXXVI = 1636, het gebouw werd bij het St. Catharina Gasthuis gevoegd. MDCCLI = 1751, de kerk werd in gebruik genomen door de Waals Hervormde Gemeente. MCMXLIV = 1944, de kerk werd tijdens de Slag om Arnhem zwaar beschadigd. MCMLIII = 1953, de ingebruikname van de kerk na restauratie van de oorlogsvernielingen.

128

Het leven is een Pelgrimage (2020) is een glasapplicatie van 7,5 vierkante meter groot. Bij binnenkomst in de kerkzaal kijk je recht tegen het moderne raam aan dat een verrassend effect geeft aan de ruimte van de uit begin 15e eeuw daterende Waalse Kerk. Een glasapplicatie is anders dan een glas-in-loodraam. Het bestaat uit mondgeblazen gekleurd glas dat met speciale tweecomponentenlijm wordt verlijmd. Daardoor zijn er geen loodlijnen waardoor het heel licht oogt. Het door Hermine van der Does gemaakte raam in de kleuren wit, geel, blauw en groen verbeeldt drie thema's: Lopen door de velden (geel); Ontmoetingen onderweg (groen); Bezinning (blauw); Wit is het pad dat door gebeurtenissen of beslissingen wendingen in het leven veroorzaakt. Opdrachtgever en schenker van het raam is een lid van de kerkgemeente.

Nu gaan we naar de paar laatste objecten van deze kunst- en cultuurroute.
We verlaten het kerkje, gaan na de uitgang linksaf en volgen nog een stukje van de loop van de in 2017 in het centrum van Arnhem teruggebrachte Sint Jansbeek. We passeren aan onze linkerhand het Arnhemse politiebureau, passeren kort daarna de weg links (Damstraat) en zien dan al snel aan onze linkerhand het voorplein van de Sint Walburgiskerk. Voordat we dit terrein op gaan, bekijken we eerst de grote zwerfkei rechts in het kleine plantsoen naast de oprit van het kerkplein.

Nu gaan we wel het kerkplein op. In de gevel van het pand direct rechts is in de linker hoekgevel een bijzondere eerste steen ingelegd.

Locatie: Sint Walburgisplein 1

129

Steen des aanstoots (1998) is een gedenkteken met de tekst 'Armoede is onrecht en eist verzet'. De onthulling van de gedenksteen vond plaats tijdens de 'Werelddag van verzet tegen extreme armoede'. Tegelijkertijd werd een manifest aan het Arnhemse gemeentebestuur aangeboden.

Locatie: Sint Walburgisplein 11

130

Eerste steen Kohlmann Stichting (1951) met op de ene zijde van de steen de tekst 'Kohlmann Stichting' en het jaartal MCMLI en op de andere zijde de Latijnse tekst 'in commemo rationem fundatoris'. De Latijnse tekst vrij vertaald is 'ter herdenking aan de opdrachtgever'. De steen bevindt zich op ooghoogte in de hoekgevel van het pand Sint Walburgisplein 11. Het pand is een ontwerp in de stijl Delftse School van architect N. van der Laan. In totaal bestond het complex uit een bejaardentehuis (links van de Sint Walburgiskerk) en zes woonblokken van elk twee beneden- en twee bovenwoningen (rechts van de Sint Walburgiskerk). Links van het bejaardentehuis stond het in eind jaren 50 gebouwde Joods bejaardentehuis Beth Zikna (architect W.A.M. v.d. Ven uit Velp). Beide bejaardentehuizen zijn in de eerste helft jaren 80 al weer gesloopt om plaats te maken voor het nieuwe complex Huize Kohlmann – Beth Zikna (architectenbureau Feenstra).

Bij datzelfde pand is rechts naast die eerste steen een groot gevelreliëf aangebracht met zowel boven als onder het reliëf een stenen 'lint' met teksten.

Natuurlijk is al direct het kunstwerk opgevallen dat op het voorplein van de kerk staat. De meesten zullen ook wel direct geweten hebben wie de maker ervan is.

Locatie: Sint Walburgisplein 11

Locatie: Sint Walburgisplein 1

131

Gevelreliëf (1954) toont het Sint Walburgisplein van voor de oorlog. Boven en onder het door Eduard L.W.R. baron Speyart van Woerden gemaakte reliëf staat een tekst van Bernard Verhoeven: 'Het bloed verkreeg een nieuwe vaart maar 't oude stadshart bleef bewaard waar de Sint Walburg wijdt de tijd tot voorportaal der eeuwigheid.' Het reliëf bevindt zich op de zijwand van het pand rechts voor de kerk. Tot eind jaren 70 hing het reliëf aan de gevel van een pand dat links van de kerk stond, bejaardentehuis Kohlmann. Dit pand is in de eerste helft jaren 80 gesloopt om plaats te maken voor het nieuwe complex Huize Kohlmann – Beth Zikna (architectenbureau Feenstra uit Arnhem) dat in 1986 in gebruik werd genomen.

132

Walburgis Residenties (2021) is een circa drie meter hoog beeld dat prominent aanwezig is op het voorplein van de Sint Walburgiskerk. In de hem bekende stijl heeft Klaas Gubbels een drie-tuitige koffiekannetje uitgebeeld die op z'n kant bovenop een schemerlamp balanceert die op een eettafel staat. Sinds najaar 2021 zijn in de voormalige kerk in elk van de twee torens drie luxe B&B-appartementen onder de naam Walburgis Residenties aangebracht. Het kunstwerk is een verwijzing naar die nieuwe functie en symboliseert gastvrijheid. De Sint Walburgiskerk, de oudste kerk van Arnhem, is rond 1375 gebouwd en is een van de meest beeldbepalende iconen van Arnhem. De kerk heeft in al die eeuwen woelige tijden meegemaakt en is sinds 2018 eigendom van Theo de Rijk. Hij heeft het monumentale gebouw zorgvuldig en met respect voor het verleden getransformeerd tot een unieke hospitality-plek.

Nu bekijken we de Sint Walburgiskerk zelf. De oude kerk heeft in de loop der eeuwen het nodige meegemaakt, maar staat nog steeds fier te pronken als een van de iconen van Arnhem. In 2013 is de kerk aan de eredienst onttrokken en sinds 2018 is het rijksmonument overgegaan in particuliere handen.

Tussen 2019 en 2021 was de kerkzaal in verband met de vernieuwbouw van de eigen locatie van Museum Arnhem tijdelijk in gebruik door het museum. En kort daarna is de kerkzaal ook gedurende één jaar het domein geweest als dependance van het Arnhems Oorlogsmuseum. In najaar 2026 wordt de kerkzaal in gebruik genomen door een French Fusion restaurant.

In elke toren zijn sinds eind 2021 drie unieke, luxe appartementen ondergebracht die voor een of meerdere nachten te boeken zijn.

In de kerk bevinden zich meerdere objecten, waarvan er slechts een paar in de route zijn opgenomen. Meerdere bijzondere gevelstenen, ook een van de nieuwste eigenaar, bevinden zich rechts achterin in een van de afgesloten ruimten. En in de meest achterste ruimte rechts, een kleine voormalige kapel, bevinden zich vier door kunstenaar Joop Janssen gemaakte gebrandschilderde ramen. In een van die ramen is de brand van de kerk in 1944 weergegeven.

De doopvont van de kerk heeft een nieuwe plek gekregen, en wel in de toegangsruimte voor de appartementsgasten. Die deur voor deze ruimte bevindt zich aan de linkerkant van de kerk.

Locatie: Sint Walburgisplein 1

Locatie: Sint Walburgisplein 1

133

Sint Walburgiskerk (rond 1375) is een van oorsprong rooms-katholieke kerk en dateert in de basis uit de 14e eeuw. Rond 1500-1550 zijn de kapellen aangebouwd en ook in de 19e eeuw zijn er nog aanpassingen aan het gebouw gedaan. De stijl van de kerk wordt vroege baksteengotiek genoemd. Tijdens de Slag om Arnhem in 1944 heeft de kerk zeer zware schade opgelopen. De openingen in de torens van de kerk werden door de geallieerden gebruikt als schietgaten. En tijdens de gevechten was een laag overvliegende Messerschmidt 109 een dankbaar doelwit. De Duitse piloot trachtte het spervuur te ontwijken en vloog daarbij tegen een van de kerktorens aan. De linker vliegtuigvleugel werd eraf gerukt en het vliegtuig stortte iets verderop neer in de Lauwersgracht. Tussen 1946-1951 werd de kerk herbouwd onder leiding van architect G.M. Leeuwenberg. Het is sindsdien een icoon van Arnhem. In 1964 is de kerk verheven tot basiliek.

134

Doopvont (1951) bestaat uit drie delen: voet, stam en doopbekken. De voet en de stam zijn gemaakt tussen 1870 en 1925 en hebben de brand van 1944 overleefd. De doopvont is door Nico Wittelman samengesteld uit oude en nieuwe elementen en is onderdeel van het rijksmonument Sint Walburgiskerk. De kerk heeft in al die eeuwen woelige tijden meegemaakt en is sinds 2018 eigendom van Theo de Rijk. Hij heeft het monumentale gebouw zorgvuldig en met respect voor het verleden getransformeerd tot een unieke hospitality-plek. Hij heeft daarbij maximaal gebruik gemaakt van de huidige mogelijkheden op het gebied van omvorming van erfgoed, waarbij de specialisten op het gebied van monumentenzorg lovend zijn over de wijze waarop e.e.a. is uitgevoerd. Sinds najaar 2021 zijn in de voormalige kerk in elk van de twee torens drie luxe B&B-appartementen onder de naam Walburgis Residenties aangebracht. De doopvont is sindsdien verplaatst naar de (gepast ingerichte) linker zij-entree van het gebouw.

Mocht je in de gelegenheid zijn om de kerk van binnen te bekijken, doe dat dan vooral. In de kerk bevinden zich o.a. drie bijzondere kroonluchters waarvan er twee extra aandacht verdienen.

Dit was de laatste locatie met de laatste objecten van deze, qua aantal objecten, uitgebreide kunst- en cultuurroute deel 2 door de wijk Arnhem-Centrum.

Ervan uitgaande dat je ook deel 1 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum hebt gedaan, heb je zo een mooi beeld gekregen van de geschiedenis van Arnhem. En als je ook nog het begin oktober van 2026 uit te komen deel 3 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum gaat doen, is je beeld over de mooie stad Arnhem bijna compleet.

We gaan nu weer terug naar de plek waar we deze kunst- en cultuurroute ook zijn begonnen, de Eusebiuskerk. Daar zijn we nu al vlakbij, want als je met de rug naar de Walburgiskerk staat, zie je de Eusebiuskerk recht voor je. We hopen dat je van dit deel 2 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum genoten hebt.

Locatie: Sint Walburgisplein 1

135

Kroonluchters (1953), om precies te zijn drie stuks, zijn gemaakt door de Arnhemse kunstenaar Joop Janssen en hangen in de Sint Walburgiskerk. Twee ervan, beide met een diameter van circa drie meter, zijn voorzien van bijzondere beeltenissen. Een kroonluchter is voorzien van acht in reliëf uitgesneden metalen beeltenissen van heiligen. De beelden zijn 90 cm. hoog en 20 cm. breed. Aan deze kroonluchter bevinden zich ook drie kleurrijke heraldiekwapens. Links is het wapen van Gwijde van Avesnes, bisschop van Utrecht van 1301 tot 1317. In het midden het wapen van de hertogen van Gelre, en dan heel specifiek het Graafschap Gelre. Het wapen rechts is niet helemaal duidelijk, het lijkt een fantasiewapen dat waarschijnlijk een verwijzing is naar de Engelse militairen bij de Slag om Arnhem. De andere kroonluchter is voorzien van in reliëf uitgesneden metalen beeltenissen van negen Arnhemse kerken uit de periode rond 1953.

Het stadswapen van Arnhem is officieel aan de stad verleend in 1816. Een jaar daarvoor had de toenmalige (co)burgemeester van Arnhem een tekening voor het stadswapen ingediend bij de Hoge Raad van Adel. Deze in 1814 opgerichte instelling stelde het vervolgens op 20 juli 1816 officieel vast en liet het opnemen in het Nederlandse wapenregister waarin alle officiële wapens van gemeenten, provincies en andere publiekrechtelijke lichamen zijn vastgelegd. Inmiddels meer dan 2.500. Naar zeggen bevindt de tekening van destijds zich in het archief van de Hoge Raad van Adel. De beschrijving van het stadswapen luidt 'Van lazuur beladen met een dubbelden arend van zilver, gebekt en geklaauwd van goud. Het wapen gedekt met een kroon van goud met 5 fleurons en vastgehouden van weerskanten door een staande leeuw'.

Elektriciteitskastjes Arnhem-Centrum

Vanaf 2022 heeft de gemeente Arnhem een project gestart om een groot aantal grijze en saaie (en vaak ook ondergeklieerde) elektriciteitskastjes te verfraaien met kleine kunstwerkjes. Naast Ontwerpplatform Arnhem (O.P.A.) is ook Plaatsmaken daar nauw bij betrokken. Inmiddels zijn er al tientallen van deze elektriciteitskastjes onder handen genomen. Onder andere in het Spijkerkwartier, Klarendal, De Laar en in Malburgen-Oost (in winkelcentrum Drieslag). De makers van de kunstwerkjes zijn per wijk verschillend, het betreft altijd kunstenaars uit Arnhem. In de wijk Arnhem-Centrum zijn inmiddels acht verschillende series in evenzoveel gebieden te bewonderen.

Locatie: Divers

Elektriciteitskastjes Arnhem-Centrum (2022) zijn er in verschillende soorten en maten. Acht kunstenaars is gevraagd om een aantal elektriciteitskastjes in het gebied van Arnhem-Centrum te verfraaien. Met de klok mee staan de kastjes in: 1 = 7 Straatjes, tien kastjes rondom Eiland door Studio Hands. 2 = Eusebiuskwartier, zes kastjes rondom de Eusebiuskerk door Jelmer den Adel. 3 = Janskwartier, negen kastjes rondom de Jansstraat en Jansplaats door Jimmie Balster. 4 = Korenkwartier, zes kastjes rondom de Korenmarkt door Andre HZS. 5 = Stationskwartier, acht kastjes rondom het Coehoorngebied door Ferry Dorresteijn. 6 = Rozetkwartier, zes kastjes rondom Rozet en Rijnstraat door Abe Borst. 7 = Rijnkwartier, tien kastjes rondom de Rijn en de Nieuwe Weerdjes door Leonie Staman. 8 = Musiskwartier, zes kastjes rondom de Walstraat door Annet Veerbeek en Ivo de Kok. Tot nu toe zijn deze elektriciteitskastjes, op een uitzondering na, verschoond gebleven van het geklieder van graffiti-spuiter.

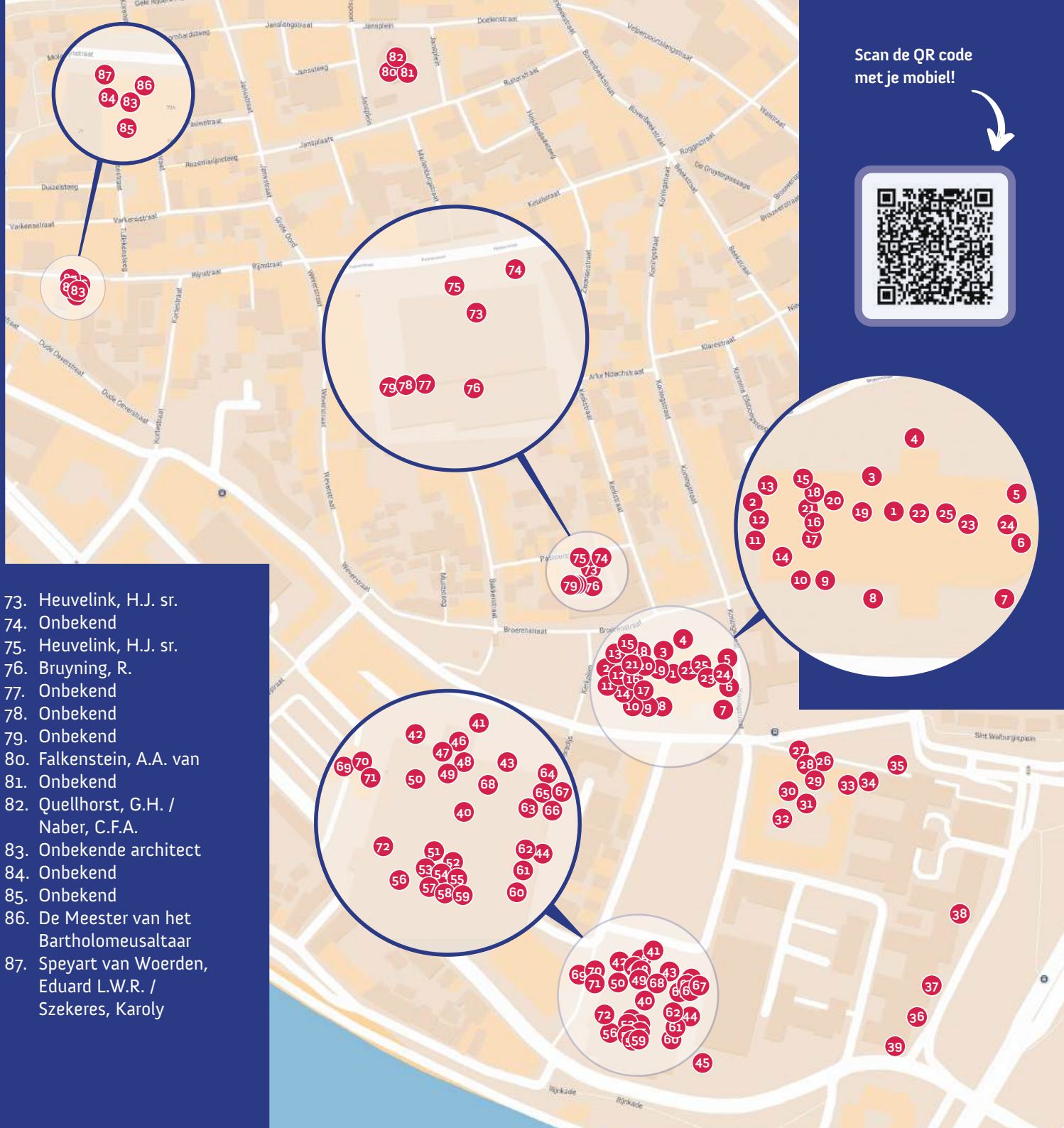
We hopen dat je van dit deel 2 van de kunst- en cultuurroute Arnhem-Centrum genoten hebt.

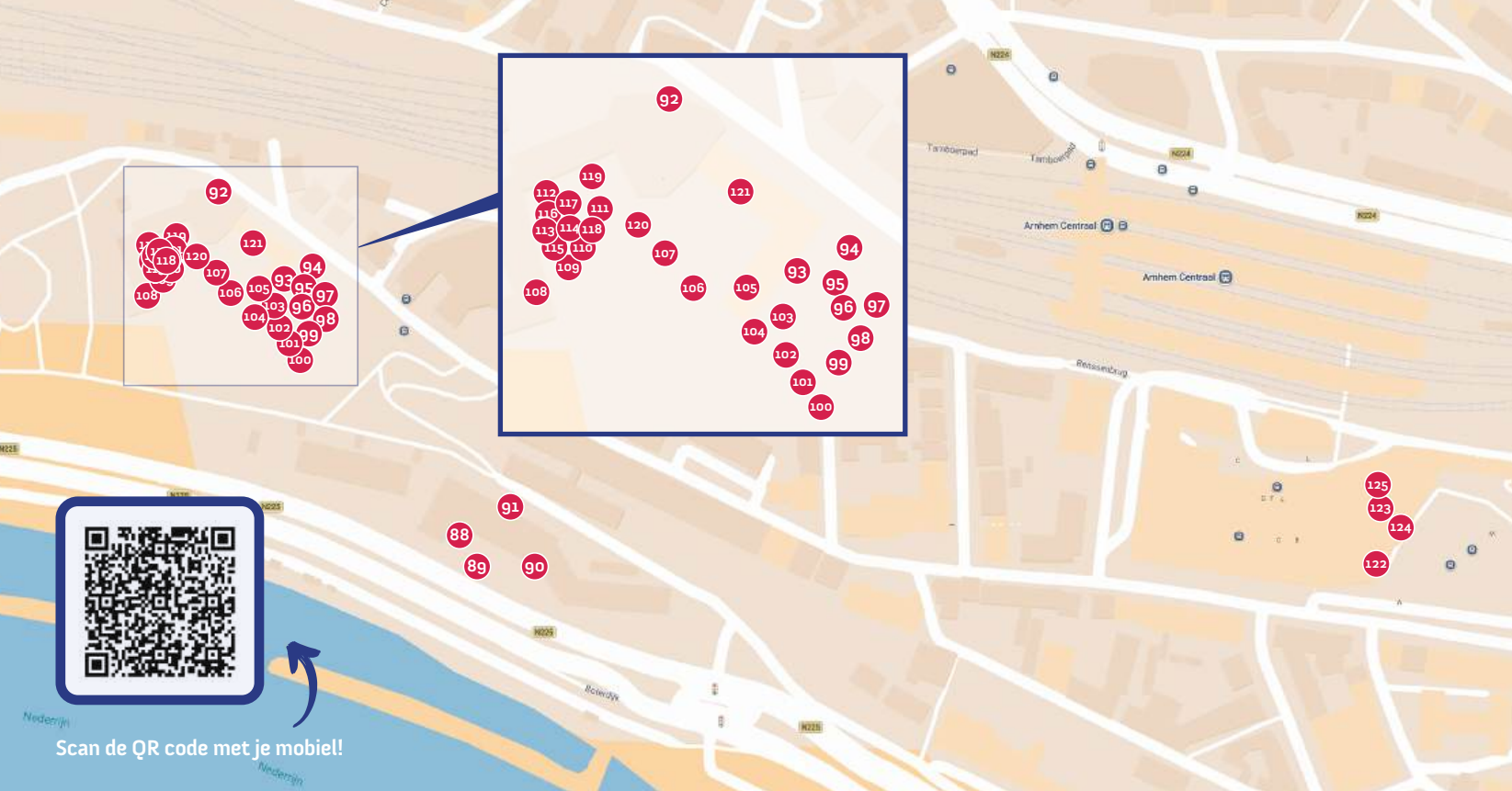
Legenda 1

1. Boeyinga, B.T. / Verlaan, Theo
2. Onbekend
3. Reijn, Theo van
4. Nijhuist, Robert / Kokke, Ruud-Jan
5. Kuilenburg, Eduard van
6. Grosman, John
7. Coenen, Arno
8. Vreeling, Henk
9. Vreeling, Henk
10. Wagt, George van der
11. Onbekend
12. Grothues, Bernard
13. Vreeling, Henk
14. Vergani, Simona
15. Janssen, Joop
16. Onbekend
17. Onbekend
18. Onbekend
19. Diverse beeldhouwers
20. Diekerhof, Ab
21. Strumphler, Johannes Stephanus / Ziesenis, Anthony
22. Onbekend
23. Onbekend
24. Onbekend
25. Onbekend
26. RGD-architect Frank Sevenhuijsen, ontwerp Gijsbert Friedhoff
27. Schaller, André
28. Heynemann, Susanne
29. Beer, Bert van
30. Swarte, Joost
31. Rood, Katinka van
32. Swarte, Joost
33. Lataster, Ger
34. Horn, Lex
35. Hooft Graafland, Scarlett
36. Beljon, Joop
37. Durant, Sam

38. Durant, Sam
39. Durant, Sam
40. Vegter, J.J.M.
41. Krop, Hildo
42. Henny, Everdine
43. Reijers, Willem
44. Diverse beeldhouwers
45. Esser, Piet
46. Leeser, Titus
47. Donk, Piet
48. Vossen, André van der
49. Onbekend
50. Diverse beeldhouwers
51. Krop, Hildo
52. Arlett, John / Firma Wilkinson Sword
53. Heil, Fri
54. Luijn, Jan van
55. Zweden, Johan van
56. Elenbaas, Wally
57. Leeser, Titus
58. Mijll Dekker, Kitty van der
59. Spijker, Jeroen
60. Stuivenberg, Piet van
61. Erb, Simon
62. Rueter, Gerarda
63. Lutjenhuis, Fiona / Frieling, Gijs
64. Maris, Jac
65. Pallandt, Charlotte van
66. Braak, Miriam ter
67. Roosen, Maria
68. Donk, Piet / Seuphor, Michel
69. Onbekende architect
70. Speyart van Woerden, Eduard L.W.R. baron
71. Evenhuis, Willeke
72. Lippe-Biesterfeld, Beatrix van (prinses)

73. Heuvelink, H.J. sr.
74. Onbekend
75. Heuvelink, H.J. sr.
76. Bruyning, R.
77. Onbekend
78. Onbekend
79. Onbekend
80. Falkenstein, A.A. van
81. Onbekend
82. Quellhorst, G.H. / Naber, C.F.A.
83. Onbekende architect
84. Onbekend
85. Onbekend
86. De Meester van het Bartholomeusaltaar
87. Speyart van Woerden, Eduard L.W.R. / Szekeres, Karoly

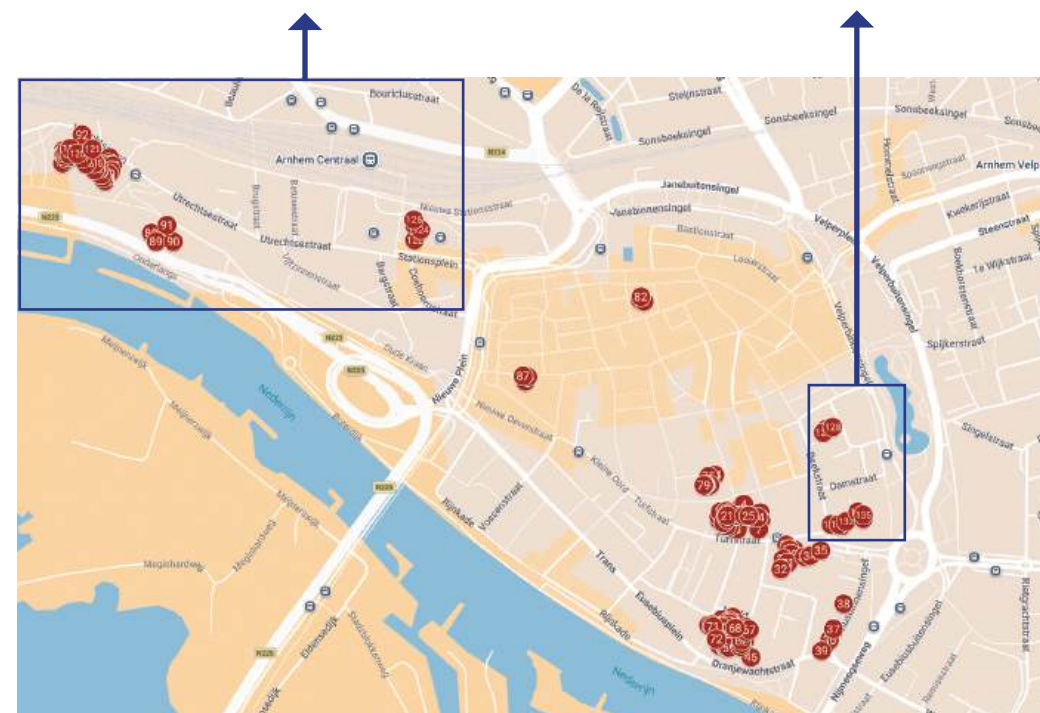

Legenda 2

88. Rietveld, Gerrit
 89. Volten, André
 90. Maulwurf, Raquel
 91. Poel, Yvonne van der
 92. Outshoorn, C.
 93. Roosen, Maria
 94. Dahlberg, Monika
 95. Buisman, Sjoerd
 96. Perlmutter, Pearl
 97. Quinn, Marc
 98. Gubbels, Klaas
 99. Moore, Henry
 100. Puckey, Thom
 101. Onbekend
 102. Holzer, Jenny
 103. Fortuyn, Irene / O'Brien, Robert

104. Franse, Kees
 105. Horn, Rebecca
 106. Najand, Soheila
 107. Cordero, Louie
 108. Hall, Maja van
 109. Hilgemann, Ewerdt
 110. Gudmundsson, Sigurdur
 111. Kaagman, Ineke
 112. Krop, Hildo
 113. Visch, Henk
 114. Bourdelle, Antoine
 115. Pompon, Francois
 116. Wolbers, Dirk
 117. Blaisse, Fioen
 118. Khalil Yusef, Susanne
 119. Boetti, Alighiero e
 120. Hans, Ineke

121. Onbekend
 122. UNStudio architect Ben van Erkel
 123. Körmeling, John
 124. Reijers, Willem
 125. Boormeester, H.Th.
 126. Onbekende architect
 127. Onbekend
 128. Does, Hermine van der
 129. Onbekend
 130. Onbekend
 131. Speyart van Woerden, Eduard L.W.R. baron
 132. Gubbels, Klaas
 133. Onbekende architect
 134. Witteman, Nico
 135. Janssen, Joop

Colofon

Tekst: Theo Brink

Fotografie: Theo Brink (foto's 3, 5, 6 en 10 Jos Brink)

Routetester: Louis Verhaar

Vormgeving: Marieke Philipsen, Rozet

Drukwerk: TOB Media

Deze route kwam tot stand dankzij Gemeente Arnhem,, Rozet en Stichting Kunst in de Publieke Ruimte in Arnhem.

Eerder verschenen in deze wijkenreeks:

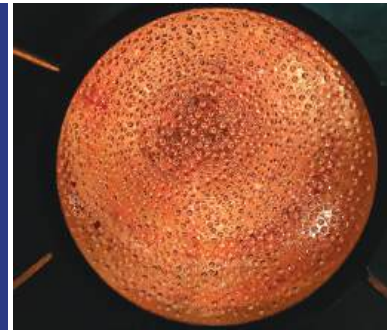
- Elderveld-Schuytgraaf, december 2020
- Velperweg e.o., september 2021
- Burgemeesterswijk, november 2021
- St. Marten / Sonsbeek, februari 2022
- Rijkerswoerd, september 2022
- Arnhem-West, december 2022
- Vredenburg / Kronenburg, april 2023
- Geitenkamp en Monnikenhuisen, september 2023
- Malburgen, november 2023
- Alteveer / Cranevelt, december 2023
- Arnhemse Broek, maart 2024
- De Laar, maart 2024
- Klarendal, oktober 2024
- Elden, december 2024
- Spijkerviertel, augustus 2025
- Schaarsbergen, oktober 2025.
- Presikhaaf, juni 2026
- Arnhem-Centrum deel 1, juli 2026.

Eerder verschenen in de themareeks:

- Religieus Erfgoed Arnhem, september 2024
- WOII-herinneringen Arnhem, september 2024
- Draaiboek Arnhem-Westervoort/Westervoort-Arnhem, mei 2025
- Parkenstad Arnhem, maart 2026
- Westervoort 1300, augustus 2026.

www.arnhemsekunst.com

Disclaimer

Deze kunst- en cultuurroute is in april 2026 ontwikkeld.
Alle informatie is zo nauwkeurig mogelijk samengesteld. Wijzigingen zijn
voorbehouden en aan deze kunst- en cultuurroute kunnen geen rechten
worden ontleend.

